

Verenigd in Diversiteit

Mr. Eric van de Luijtgaarden

Verenigd in Diversiteit*

Europa, vijf crises: Europees burgerschap en
proactieve rechtspleging als uitgangspunt voor
een duurzame rechtspraktijk

Mr. Eric van de Lijtgaarden

Rede uitgesproken bij de aanvaarding van het ambt van Lector
Recht in Europa; Recht in de Euregio aan Zuyd Hogeschool op
woensdag 30 januari 2013

* Vrij naar Ulrich Beck.

ISBN: 978-94-6190-026-5

Inhoudsopgave

Overweging	4
Introductie	7
Tendensen	8
Europa	10
Recht in Europa	14
Maatschappij Analyse; waarom Europees burgerschap en proactieve rechtspleging?	17
Crises	20
1. De economische en leiderschaps crisis	20
2. De milieucrisis	23
3. De religieuze crisis	25
4. De sociale crisis	28
5. De juridische crisis	29
Europees burgerschap	34
Proactieve Rechtspleging	38
Multidisciplinariteit	41
Cross professionele communicatie en samenwerken	42
Doeloriëntatie en creatief denken	43
Slot	44
Literatuur	46
Curriculum Vitae	48
Colofon	49

Overweging

**Geacht College van Bestuur van Zuyd Hogeschool
Geachte Directie van de faculteit Management en Recht
Geachte leden van het lectoraat Recht in Europa; Recht in de Euregio
Geachte collegae van de opleidingen Hogere Juridische Opleiding,
European Studies en People and Business Management
Beste studenten en relaties
Lieve familie en vrienden
Liefste Ineke, Leonard en Bernadette**

Er was eens een prinses die Europa werd genoemd. Ze woonde in Tyrus, een havenplaats in het zuiden van Libanon. Op een nacht droomde zij dat er twee werelden om haar ruzieden: Azië en het land er tegenover. De eerste wilde haar beschermen en bij zich houden, de tweede wilde haar op bevel van Zeus meenemen over zee. Verwonderd werd de prinses wakker, maar al gauw ging zij door met haar dagelijkse leven. Op een wandeling over het strand ontmoette ze een zachtmoedige stier, die haar overhaalde op zijn rug te gaan zitten. Toen Europa dat deed dook de stier in zee. Hij vertelde haar dat hij Zeus was en verliefd op haar was geworden. Zo kwam Europa op Kreta aan, waar zij moeder werd van drie zonen van Zeus. Zo luidt de Griekse legende waar Hesiodus voor het eerst de naam Europa gebruikt.

In de geschiedenis hebben velen de herkomst van de naam Europa geduid; Europa als prinses en als continent.

Het is pas in de 17e eeuw dat de hertog van Sully, Maximilien de Bethune, voor het eerst in geschriften gewag maakte van Europa als de samenstelling van gebiedsdelen. Hij noemde zelfs een Raad van Europa. In 1851 had Victor Hugo het over een Verenigde Staten van Europa, maar uiteindelijk was het pas in 1922 dat de Oostenrijker Richard Nicolaus Graaf Von Coudenhove Kalergi de Pan-Europese Unie grondvestte. Deze Unie werd opgericht om een herhaling van de verschrikkingen van de Eerste Wereldoorlog te voorkomen. De Unie werd verboden door de nationaal-socialisten in de Tweede Wereldoorlog en na die oorlog

opnieuw opgericht. De Pan-Europese Unie was een beweging die stond voor de federalisering van Europa. Om u een indruk te geven van de status van deze beweging noem ik u enkele vooraanstaande leden: Albert Einstein, Thomas Mann, Charles De Gaulle, Konrad Adenauer, Bruno Kreisky, Georges Pompidou.

U weet wellicht dat na de Tweede Wereldoorlog de Franse politici Jean Monnet en Robert Schuman op 9 mei 1950 het bestaan hebben contact te zoeken met hun voormalig grootste vijand: Duitsland, om uiteindelijk in 1951 te komen tot de eerste Europese Unie: De Europese Gemeenschap voor Kolen en Staal. De verleiding is groot hier een omvangrijk geschiedeniscollege over Europa te houden. De tijd is er niet voor en de leeropdracht is er niet naar, bovendien heb ik uiterst bekwame collegae die u daarover veel meer kunnen vertellen dan ik. Ik beperk me tot een conclusie van de Franse historici Jean Carpentier en Francois Lebrun: Europa, een veelomvattend en contrastrijk continent, zo mooi als een prinses, zo weerbarstig als haar karakter en bijna altijd welwillend jegens nieuwkomers. (Carpentier en Lebrun, p. 29)

Welnu zo'n 'nieuwkomer' ben ik ook. Ik begeef me in een leeromgeving waar mijn oude liefde 'het recht' gecombineerd wordt met mijn fascinatie: Europa. *Recht in Europa*; *Recht in de Euregio*, zo luidt mijn leeropdracht. Een ruime leeropdracht waar verschrikkelijk veel over te zeggen valt. In deze openbare les probeer ik het thema te verdichten. Ik krijg een aantal jaren om met lectoraatsleden onderzoek te doen naar *Recht in Europa*; *Recht in de Euregio*. Deze openbare les moet u zien als een verhelderende aanzet. Welbeschouwd zouden lectoren regelmatig een openbare les moeten houden om hun onderzoeksthema's steeds verder te concretiseren, zodat de kennisontwikkeling, kennisverdichting en kennisverspreiding (drie van de generieke doelstellingen van lectoraten) steeds verder verduidelijkt.

Voordat ik verder ga, maak ik graag een klein uitstapje naar een algemene beschouwing over lectoraten.

Lectoren, ook wel praktijkprofessoren voor het hoger beroepsonderwijs, zijn als novum aan het begin van de 21e eeuw aangesteld bij hogescholen om de kennisontwikkeling en het praktijkgerichte onderzoek te bevorderen. Lectoren hebben niet alleen een wetenschappelijke verantwoordelijkheid (zoveel mogelijk bijdragen aan het eigen vakgebied), maar ook een stimulerende verantwoordelijkheid, onderwijsverantwoordelijkheid en een verantwoordelijkheid naar het beroepenveld. Misschien zijn deze laatste twee verantwoordelijkheden voor lectoren nog wel belangrijker dan de eerste.

Een lector moet in mijn visie alle kiemen van interesses in onderzoek, hoe breed en wijdlopig ook, bij medewerkers van de hogeschool onderzoeken op groeimogelijkheden. Dat wil zeggen dat wij meer dan hoogleraren tot onze taak hebben

medewerkers van ons lectoraat te coachen, stimuleren en enthousiasmeren in de vragen waar ze mee bezig zijn. Ook al past dat soms minder goed in onze eigen agenda. Juist het stellen van diverse vragen is de start van de “wetenschappelijke verwondering” die ons bindt en die ons vooruit helpt. Ik zeg tegen mijn medewerkers: ‘Bepaal jij wat je wilt onderzoeken en dan is het mijn verantwoordelijkheid het onderwerp in te passen in de wetenschappelijke traditie en naar de eisen van de wetenschap een onderzoeksplan te schetsen’.

De onderwijsverantwoordelijkheid wordt geconcretiseerd in het meewerken aan de verdieping van ons onderwijs. Ik vind dat belangrijk. Studenten zijn ons werk materiaal, studenten zijn in de toekomst de dragers van onze samenleving. Juist door met hen samen te werken en het onderzoek voor hen te vertalen in onderwijsmodules, geeft lectoraten aan hogescholen bestaansrecht. Per slot van rekening zijn we primair een onderwijsinstelling.

Tot slot hebben wij als lectoren ook een verantwoordelijkheid naar het beroepenveld waarvoor wij als hogescholen onze studenten opleiden. Dat betekent mijns inziens, dat ons onderzoek altijd een raakvlak moet hebben met de dagelijkse praktijk. Soms onderzoeken we in opdracht van die praktijk, soms ook geven we richting aan de praktijk. Hoe dan ook, wij kunnen het ons niet veroorloven onderzoek om onderzoek te doen. Soms is dat jammer. Uit mijn jaren aan de Utrechtse universiteit herinner in mij onderzoeksprojecten die een dermate theoretische karakter hadden dat het de vraag was of iemand er ooit iets aan zou hebben, behalve het tijdverdrijf en de ontwikkeling van de betreffende onderzoeker. Ik realiseer me dat wij in onze samenleving een dergelijke *Freie Wissenschaft* hard nodig hebben, omdat het serendipistisch altijd wel weer arcadische vergezichten oplevert. Bij hogescholen echter staan we met de voeten in de klei, of in de löss in het geval van Limburg. We doen onderzoek met minimaal één oog gericht op het beantwoorden van de vraag: **wat heeft het beroepenveld hieraan?** U zult zien dat de thema's van mijn lectoraat zich goed laten vertalen in praktische implicaties. Europees burgerschap als antwoord op de vragen van nu en proactieve rechtspleging als inspiratiebron voor duurzame rechtspleging.

Deze openbare les is een rondvlucht rond de thema's van mijn lectoraat. Ik sta uiteraard stil bij Europa, ik sta stil bij de problemen waarvoor we staan, en ik geef oplossingsrichtingen die het lectoraat de komende jaren wil inslaan. Hier en daar ontkom ik niet aan algemene maatschappelijke waarnemingen, juist omdat mijn lectoraat middenin de samenleving staat kunnen deze voor de koers van het lectoraat, verhelderend werken. Tenslotte kan ik het als docent nooit laten, morele overtuigingen en vergezichten te schetsen.

Introductie

Wie in december 2012 Europa intoetste bij Google kreeg tweehonderdvijfentwintig miljoen hits, waarvan de meeste refereren aan het kleinste continent van de aarde. Het continent dat zich uitstrekt van IJsland tot de Oeral en van Spitsbergen tot Kreta. Een continent waar zo'n zevenhonderdvijftig miljoen mensen wonen in vijftig landen. Toen ik met dit lectoraat begon, was het aantal hits nog maar een kleine zeven miljoen: het continent en de belangstelling ervoor groeit.

De tweede hit is de verwijzing naar de Europese Unie. Wie vervolgens recht in Europa intypt krijgt achtenzestig miljoen resultaten. Voor law in Europe zijn het er 1.440.000, en voor recht in de Euregio zijn het er nog maar 1.220.000. European proactive lawyering heeft driehonderdzestig duizend hits en Europees burgerschap is beperkt tot honderdvijfenveertig duizend hits. Een jaar geleden toen ik me ook al had voorbereid op deze rede waren de hits een factor tien minder. In het afgelopen jaar waarin ik lang ziek was zou men denken dat ik vanaf mijn ziekbed het internet vooral met mijn interesses heb gevuld, maar ik moet u teleurstellen dat is niet zo. Deze methode laat echter snel zien dat er groeiende interesse is in het onderzoeksgebied van mijn lectoraat, het laat echter ook zien dat er nog veel te doen is. Als Europees burgerschap bijvoorbeeld slechts honderdvijfenveertig duizend hits oplevert is dat erg weinig aangezien Google zoekt op termen en niet op inhoudsbegrippen.

Ik ga u vandaag een aantal vergezichten en onderzoeksthema's schetsen rondom de opdracht *Recht in Europa*, de kern van mijn leeropdracht. Ik neem u mee op een pad dat mijns inziens leidt naar meer inzicht en begrip van het functioneren van het Europa van de eenentwintigste eeuw. Dit pad is echter nog niet geplaveid, dit pad kent gevaren, beren en wolven. Ik probeer vandaag een beeld te scheppen van de weg die we kunnen gaan, de spanningen die er zijn en de vaardigheden en methoden die wij gaan onderzoeken en ontwikkelen om het pad met vertrouwen in te slaan.

Tendensen

We leven in een wereld met haast onbegrensde mogelijkheden. We kunnen (al dan niet virtueel) reizen en zo andere culturen en gewoontes leren kennen. We kunnen meer dan ooit ons verbinden met andere mensen. Europa is door de toenemende technologie kleiner dan ooit. Vanuit Amsterdam ben je ongeveer even snel in Londen als in Maastricht.

We kunnen twee clusters van tendensen, bewegingen onderscheiden: een divergerende globaliserende beweging, waardoor de wereld groter lijkt te worden en waardoor de grenzen op talloze terreinen lijken te vervagen en een tegen-tendens die convergerend is en de wereld benadert vanuit een herijking van nationale gevoelens en waarden.

Dit cluster kenmerkt zich door een naar-binnen-gekeerd zijn van mensen en instellingen, niet bedoeld als hernieuwd subsidiariteitsbeginsel, maar als vervreemdend van andere volkeren en culturen.

Er is sprake van een grote mobiliteit in een op zich zelf gemonialiseerde samenleving die gekenmerkt wordt door korte communicatielijnen en een zekere mate van helderheid en herkenbaarheid. Mondialisering, Europeanisering, digitalisering, informatisering, mcDonaldisation, individualisering, het zijn woorden die bewegingen aanduiden dat we in een wereld leven waarin afstanden verkleind worden door toenemende technologische ontwikkelingen en het verminderen van barrières op het gebied van transnationaal verkeer van personen en goederen (Boutellier 2005, p. 52). Een wereld die via moderne media in onze woning tot ons komt. Een wereld die als we reizen sterk uniform blijkt te zijn. Een wereld die in grote trekken een herkenbare plaats wordt waarin het makkelijk rondtrekken is en die in die zin dan ook steeds kleiner lijkt te worden. Aan de individuele welwillende (en ik moet er nog steeds helaas bij zeggen Westerse) mens, worden haast oneindige mogelijkheden geboden tot zijn persoonlijke en professionele ontwikkeling en ontplooiing.

Tegelijkertijd is er sprake van tegen-tendensen zoals nationalisering, glocalisering, institutionalisering en toenemend fundamentalisme, waarmee de stromingen worden aangeduid die afstanden tussen mensen vergroot door in wij-zij

termen te denken en te handelen. Maar ook de bureaucratisering waardoor eigen initiatief, creativiteit en ondernemerschap steeds meer in de verdrinking lijken te komen. Hierdoor lijkt er ook in Europa sprake te zijn van polarisering, door een bestendig naar binnengekeerd zijn. Zo ontstaat een tegenstelling tussen Eurofielen en Eurosceptici. In de tijd van de huidige Eurocrisis lijkt de Europa-scepsis aan invloed te winnen. We zien dat bijvoorbeeld in de onafwendbare nationale discussies over vermindering van financiële afdracht aan Europa. De Nederlander draagt per hoofd van de bevolking (naar de meting van het Centraal Plan Bureau in 2012) zo'n € 255 per burger per jaar af aan Europa. Eigenlijk is dat dus helemaal niet zoveel.

Er is ook een hardnekkige wens meer zaken nationaal te regelen zoals bijvoorbeeld de regulering van de toevloed van immigranten in Europa dankzij de Arabische lente. De afkeer van Europa laat zich zien in de nationalistische bewegingen zoals in ons land de Partij voor de Vrijheid (en in Oostenrijk de Freiheitlichen Partei Österreichs, Frankrijk het Front Nationale, België het Vlaams Belang, Finland de Echte Finnen, Italië de Lega Nord en ga zo maar door). Deze zogenaamde afkeer van vreemde invloeden in het overwegend historisch gezien christelijke Europa, vormgegeven in de groeiende aanhang van politieke Eurosceptische bewegingen, hebben echter veel meer grond in de groeiende onvrede van de burgers over nationale thema's waar Europa weinig mee van doen heeft. Ook de Socialistische Partij, die zich vooral richt op deze nationale thema's, is een Eurosceptische partij. De anonimisering van de samenleving, de verpaupering van wijken, de economische teruggang (dat wel in combinatie met de Eurocrisis), de verruwing van de intermenselijk omgang, de toenemende werkloosheid, de vergrijzing, de ontgroening en de afnemende welvaart en welzijn, zijn allemaal bronnen van onvredegevoelens die door de zojuist genoemde politieke bewegingen vaak geassocieerd worden met de groei van Europa. Het zijn echter eerder ressentimenten, nostalgische en melancholische gevoelens naar een tijd die niet meer terugkomt en die niets of weinig te maken heeft met Europa's eenwording.

Europa

Beide clusters van tendensen laten onverlet dat Europa er is, dat landen en rechtstelsels onlosmakelijk met elkaar verbonden zijn. Historisch gezien bestond er eigenlijk uit de aard van de veroveringen al één Europa, door de grote rijken van de Romeinen, de Franken, de Habsburgers. We zien daarvan vooral in mijn eigen vak, het recht, al een pan-Europese rechtscultuur avant le mot, voordat we er serieus over na gingen denken. In ons land bijvoorbeeld is (net als in andere Europese landen, Frankrijk, België, Duitsland en vanzelfsprekend Italië) de invloed van het Romeinse en het Frankische recht op de rechtscultuur enorm groot geweest.

Europa heeft naast deze invloeden ook juridische hervormers gekend, waarvan misschien wel verrassend de bekendste Napoleon Bonaparte (1769-1821) is geweest. De voormalige libertijnse generaal die al snel een despotisch keizer bleek, blonk uit in zijn bijdrage aan de codificatie van het recht. De Code Civil, de Code Pénal, de burgerlijke stand, het kadaster, de administratieve en publiek-rechterlijke indeling van grote geografische delen van het Europese continent: het komt allemaal uit zijn koker. De kleine keizer heeft stevig bijgedragen aan een unificatie van Europa. Eigendomsbescherming, huwelijksvermogensrecht, fiscaliteit, de dienstplicht, maar ook gelijke behandeling, redelijke procesvoering en vele andere juridische thema's gaan terug op Napoleontische principes die inmiddels in vele nationale regelingen en in Europees recht verankerd zijn. Het spreekt voor zich dat deze rechtseenheid niet voortkwam uit de bron van gedachten over rechtvaardigheid, rechtseenheid en rechtsgelijkheid. De aanleiding van een en ander was veelal economisch, vaak militair of bureaucratisch van aard en gegrond in de behoefte aan controle. Het recht bleek en blijkt in feite een prima instrument om niet-juridische doeleinden te realiseren. Het recht is dienstbaar en facilitair aan het heersende politieke leven. Europa is juridisch-historisch gezien één groot beschavingsgebied.

Sprak ik zojuist over Napoleon, belangrijker zijn natuurlijk de vele Europese rechtsfilosofen die ons continent heeft voortgebracht. De machtenscheiding van Charles de Montesquieu (1689-1755) vormgegeven in de trias politica leer is een van de fundamenteën van de hedendaagse rechtsstaat. Het maatschappelijk

contract denken van John Locke (1632-1704) en in andere vorm van Thomas Hobbes (1588-1679), heeft de verhouding tussen burger en overheid en de bescherming van mensenrechten een filosofische basis gegeven. De volksovereiniteit in de *volonté générale* van Jean Jacques Rousseau (1712-1778), ligt daadwerkelijk ten grondslag aan onze parlementaire democratie en kiesrecht. De voorkeur van de lokale rechtsculturen van Friedrich Carl von Savigny (1779-1861), heeft de lokale gebruiken en gewoonten ingang doen vinden in de grote rechtssystemen en in het op zijn Vlaams gezegd, rechtsdenken. Hierdoor herkende de burger zich beter in het recht van de gemeenschap waarin hij leefde. De Categorijsch Imperatief is de deontologische gedragsregel voor het handelen naar de Goede Wil van Immanuel Kant (1724-1804). Het historisch materialisme van Karl Marx (1818-1883) heeft de sociale grondrechtentheorie beïnvloed. De tolerantie in ons denken is gegrondvest door Baruch Spinoza (1632-1677). Misschien wel de grootste Nederlandse denker als het gaat om invloed op de ontwikkeling van de rechtswetenschap is Hugo de Groot (1583-1645), wiens basisbeginselen nog steeds het internationale recht begeisteren. Ik licht hier slechts een minimaal tipje op van de sluier van het rechtsdenken. Het mooie is, dat dit allemaal in Europa verzonnen is en dat het, dit keer *dankzij* de koloniale geschiedenis van Europa en de export, in het recht *all over the world* een enorm belangrijke rol speelt. Inventarisatie van al die principes die aan onze rechtsculturen ten grondslag liggen, levert een rijke schat op aan Europese juridische invloed in de wereld.

Dit lijkt een enorme stevige juridische basis om in Europa, of in ons geval in de Euregio gemakkelijk onderzoek te doen naar grensoverschrijdende rechtstoepassing. We leven immers in een regio die historisch gezien dezelfde juridische wortels heeft, dus hoe moeilijk kan het zijn de rechtsregels van bijvoorbeeld Nord-Rhein Westfalen Kreis Aachen over afvalstoffenheffing even te vergelijken met de regels van de gemeente Kerkrade. Welnu de vergelijking is niet moeilijk, maar de praktijk blijkt echter zoveel hobbels op te werpen voor een uniforme rechtstoepassing, dat we het er meestal bij laten. Op de tekentafel en in de hoofden van historici en wellicht van politici is Europa een gebiedsdeel. In de praktijk is Europa een patchworkdeken van landen, staten, streken, gemeenten, buurten, wijken, talen, gewoonten en culturen. Maar ook een patchworkdeken is een deken. Niet eensluidend in kleur, niet eenduidig gemaakt, maar rijk aan diversiteit, en door de verbondenheid van de afzonderlijke stukjes buitengewoon stevig; vandaar de titel van deze rede: *verenigd in diversiteit*.

Want het is niet alleen maar kommer en kwel met Europa. Toegegeven, een concurrentie met de Verenigde Staten van Amerika kunnen we moeilijk aangaan. De rechtsculturen, talen en gewoontes van de lidstaten zijn dermate verschillend

dat grensoverschrijdende arbeid of studie wel mogelijk, maar niet gemakkelijk is. Als iemand in de staat New Hampshire werkzoekend is en er is werk in Arizona, dan kan hij verhuizen. De locale gewoonten en de infrastructuur is anders, maar de taal, de president en het land is hetzelfde. Een werkzoekende uit Spanje kan naar Zweden gaan, maar vindt een totaal andere leefomgeving, taal en rechtsstelsel. Eigenlijk is het enige dat hetzelfde is, de menselijk maat en het feit dat er gestemd mag worden voor het Europese Parlement.

Echter daar waar vroeger de verschillen tussen Zuid-Europeanen en Noord-Europeanen onoverbrugbaar leken en de eerste Italiaanse gastarbeiders in ons land in de jaren vijftig een heuse bezienswaardigheid waren, is er tegenwoordig sprake van uitwisselingsprogramma's op scholen en universiteiten, zijn er rondtrekkende jongeren, migrerende families en zijn er zakenlieden die vergaderingen beleggen ergens in Europa.

Op zich is dit een schitterend beeld: een steeds kleiner wordende wereld, een steeds kleiner wordend Europa, waarin mensen van divers pluimage elkaar opzoeken en kunnen vinden en gezamenlijk kunnen optrekken, gezamenlijke doelen kunnen formuleren en gezamenlijke idealen kunnen nastreven. Dit is immers enorme winst. Het is nog maar ruim zestig jaar geleden dat wij elkaar naar het leven stonden hier in Europa tijdens de Tweede Wereldoorlog. Ook de koude oorlog bracht een wantrouwen voort tussen staten, tussen regeringsleiders en tussen burgers. Wantrouwen die naar de huidige maatstaven haast onwerkelijk lijkt.

Europa lijkt een grote familie, een grote familie met een hoop onderlinge problemen. Een familie met diversiteit en verschillen. Maar juist het feit dat er verschillen zijn, verenigt ons. Hoewel dit Europa een gebiedsdeel in de wereld is waarin het goed leven is en ieder mens ongeacht afkomst, nationaliteit, ras, geslacht of levensovertuiging zijn onvervreembare rechten kan uitoefenen, die in verschillende nationale constituties, verdragen in het kader van de Raad van Europa of de Europese Unie zijn vastgelegd, is dit Europa geen Europees paradijs. Misschien wel voor een maatschappelijke bovenlaag, maar niet voor de dagelijkse praktijk van de gewone burger.

De grondleggers van Europa, Jean Monnet (1888-1979) en Robert Schuman (1886-1963), die in de late jaren veertig van de vorige eeuw werkten aan een plan dat als grondslag diende voor de oprichting van de Europese Gemeenschap voor Kolen en Staal in 1950 (een van de voorlopers van de huidige unie), zullen ons vanuit de historie met een verwarde blik aankijken. Het lijkt te zijn gelukt, Europa is één, maar de Verenigde Staten van Europa bestaan toch niet. Nog niet, wil ik er graag aan toevoegen.

Is een Verenigde Staten van Europa nog een brug te ver? Leven we misschien zelfs wel in een Europese bewustwordingscrisis en zo ja, waar bestaat die dan uit? Ik realiseer me al te goed dat ik hier als pro-Europeaan in een bevoorrechte regio sta. Het buitenland, Europa, is nergens dichterbij dan hier. Eén kilometer naar het oosten en u bent in Duitsland Drie kilometer naar het westen en u bent in België. Limburg is als provincie alleen al door zijn ligging en zijn cultuurhistorische achtergronden de enige echte Europese provincie van ons land. Echter het paradoxale feit doet zich voor dat bij de laatste twee landelijke verkiezingen er grote groepen kiezers in Limburg zijn die in feite tegen Europa hebben gestemd. *Kreten als: het geldverslindende Europese ambtenarenapparaat en ontneming van soevereiniteit spreken deze kiezers meer aan dan de zegeningen van Europa.* Welnu in dit spanningsveld staat het lectoraat *Recht in Europa*. Het vervolg van dit verhaal gaat over wat we gaan doen, welke focus we gaan aanbrengen.

Recht in Europa

Ik neem u mee in vogelvlucht over de kennisgebieden die ons lectoraat raken. Wat verstaan we onder *Recht in Europa*? Meestal als ik op sociale bijeenkomsten uitleg wat *Recht in Europa* is en wat een lector doet, dan maak ik een wijds gebaar met mijn armen en dan zeg ik: "ik geef enigszins vorm aan het onderzoek naar wat de huidige Europeanisering doet met het recht, met de samenleving, met de burger en met de rechtsbeoefenaren, de juristen." De concrete vragen die binnen dit lectoraat beantwoord zullen worden door mijn collega-onderzoekers zijn:

- Wat is de democratische legitimatie van Europese referenda? (Joost van den Akker)
- Hoe ziet een federaal model van de Verenigde Staten van Europa er uit? (Menno de Bruin)
- Waarom hebben mensen een regelreflex? (Yvonne Slots)
- Is er een herwaardering nodig van het recht en de juridische beroepsbeoefenaar; naar een duurzamer rechtspleging? (Lucas Lieverse)
- Zijn nieuwe ontwikkelingen als e-business law een voortrekkersrol toebedacht? (Fouad de Vries)
- Hoe kan de voorcontractuele fase bijdragen aan duurzaamheid, acting fairly, in het recht en eenwording binnen Europese juridische culturen? (Marja Cauberg)
- Welke onderwijsinnovaties kan ons thema Recht in Europa concreet opbrengen? (Robin Sterk).

De juristen die dit lezen/horen stel ik dus gerust: dit lectoraat gaat niet puur over Europees recht. Daar zijn specialisten voor, voornamelijk aan de universiteiten. Ons onderzoek gaat over het fenomeen van de Europese eenwording en de betekenis ervan in de verschillende nationale rechtssystemen. Wat betekent de Europese eenwording voor de burger en de ondernemer? Maar vooral wat betekent het voor juristen, hun beroepsuitoefening en natuurlijk de beroepspraktijk!

In zo'n omvangrijk thema past een toespitsing en die maak ik op twee aandachtsgebieden:

- *Europees burgerschap*
- *proactieve rechtspleging.*

Ik kies voor deze thema's, omdat ik denk dat de praktijk van Europa gebaat is bij een verdere bewustwording van alle burgers dat zij primair Europees burger zijn. Als Europa de toekomst in wil als een unie of federatie, dat moet dat gedragen worden door haar burgers. Die mogen zich Duitser, Kroaat, Let, Nederlander of Spanjaard voelen, maar daarnaast of mijns inziens vooral Europeaan. Dat betekent niet alleen dat zij hun rechten als Europees burger kunnen uitoefenen. Het betekent ook dat zij plichten hebben ten aanzien van Europa. Juist onze studenten heb ik daarbij voor ogen. Zij zijn de peilers van Europa, zij moeten de Europese gedachte uitdragen. Voor hen moet Europa net zo thuis zijn als Nederland of Limburg. Hierin kunnen we investeren door multi-juridische Europese analyse en transnationaal samenwerken. De multi-juridische Europese analyse lijkt overbodig, maar (juridische) problemen hebben vrijwel altijd een meervoudige oplossing. Mijn pleidooi hier is onderzoek te gaan doen naar die meervoudigheid over de nationale grenzen heen.

Dit heeft niet als doel de perfecte (juridische) analyse aan te leren, maar een pan-Europees rechtsdenken aan te leren, en zo te werken aan Europees Burger-schap. Studenten en docenten zullen zich dus (al is het maar summier) moeten verdiepen in andere (rechts-)systemen en andere (rechts-)culturen. Daarmee is al een wereld gewonnen, omdat men zich dan openstelt voor een groot deel van onze Europese (juridische) cultuur. Uit rechtshistorisch onderzoek bijvoorbeeld, blijkt dat er niet zoveel verschillen zijn als het gaat om de beginselen en uitgangspunten. De verschillen zitten met name in de gebruikte terminologie die op basis van de recente geschiedenis vooral ingekleurd is door nationale gewoonten, gebruiken, taal en cultuuruitingen.

Daarnaast moeten we als hogeschool onderzoek doen naar transnationaal samenwerken. In de vele grensoverschrijdende problemen kan alleen samenwerken het devies zijn. Juist in het juridische waar dat, anders dan bijvoorbeeld in het economische verkeer, niet voor de hand ligt, moet de innovatie van samenwerken komen. Naar de Australiër King (2008, 1096) zou ik dit *European intelligent justice* willen noemen: *'justice in perceiving, understanding and managing transborder concepts which are important processes in problem-solving and in job performance, particularly in the helping professions and service industries, like lawyering'*.

Als we in Europa aan grensoverschrijdend juridisch onderzoek en rechtspleging willen doen, dan zal de overeenstemming, de toenadering tot elkaar moeten worden gevonden in het voortraject voor de eigenlijke rechtspleging. Dus niet als partijen er niet uitkomen en naar de rechter moeten, en ook niet als lidstaten hun eigen nationale wet- en regelgeving naast elkaar neerleggen. Maar nog voordat partijen naar een rechter gaan en nog voordat nationale regelgeving gemaakt

wordt moeten we samenwerken: proactief. Het is na de afgelopen vijf jaren onderzoek op dat terrein te hebben gedaan, mijn stellige overtuiging dat in het voortraject, voor het eigenlijke juridische werk er veel te winnen is aan gezamenlijkheid. Daarvoor moet het juridisch paradigma gewijzigd worden. Het gaat daarin minder om regels, macht en het scheiden van belangen, maar meer om wederzijds begrip, samenwerken en integratie van inzichtpunten. Zoals de Amerikaanse hoogleraar preventive law Barton het stelt, de paradigma wijziging gaat van *Rules, Separation en Power naar Understanding, Intergration en Accomodation* (Barton 2009, 10).

Bij het laatste gaat het dus om de rol van juristen in de rechtsbeoefening. Ik wil verder onderzoek doen naar alles wat juristen kunnen doen om te voorkomen dat problemen bij hen terechtkomen en door hen op een juridische manier moet worden afgedaan. Immers de samenleving kent vele problemen, en als die problemen allemaal juridisch zouden zijn dan zijn juristen per definitie de groep die de problemen het best kunnen oplossen, althans daarvoor zijn opgeleid. De meeste maatschappelijke problemen, intermenselijke problemen, communicatieproblemen, economische, financiële problemen en emotionele problemen zijn niet juridisch, maar kunnen slechts zijdelings een juridische kant hebben als men er niet uitkomt. Het is mijn onderzoeksvraag hoe juristen hun beroep zo kunnen uitoefenen dat indien op hen een beroep wordt gedaan, ze zichzelf in feite overbodig maken, als het ware proactief zijn.

Juristen zijn, zo bleek uit mijn promotieonderzoek, de nieuwe autoriteiten aan het worden, want zowel vanuit de samenleving (door de burger), vanuit het bedrijfsleven (door de ondernemer) als vanuit de politiek, wordt op hen een enorm en steeds groter beroep gedaan om antwoord te geven op vragen van alledag. De samenleving juridiseert in sterke mate, wordt ook wel gezegd. De proactieve jurist is een jurist 2.0 die zich minder dan de klassieke jurist bedient van klassieke juridische instrumenten, ingewikkeld jargon, spitsvondige procederevaardigheden. Hij zoekt juist vooraf de breedte van de problemen op en kijkt welke middelen ingezet kunnen worden, om problemen in de kiem te smoren en in de toekomst te voorkomen. Zeker onze studenten bij de Hogere Juridische Opleidingen, European Studies en People and Business Management zijn gebaat bij een dergelijke beroepshouding. Het zijn onze studenten die werken in een context waarin het gaat om waardetoevoeging, om met de klant in praktijk samen te werken en te werken aan een betere toekomst.

Maatschappij Analyse; waarom Europees burgerschap en proactieve rechtspleging?

Hans Boutellier, de Utrechtse socioloog die ik in zijn maatschappijanalyses buitengewoon waardeer, schreef begin 2011 een boek getiteld *De improvisatiemaatschappij*.

Hoewel onze tijd er een is van data, controleerbaarheid en falsifieerbaarheid, lijkt het toch alsof we meer dan ooit moeten improviseren. Terecht stelt Boutellier dat improviseren een negatieve en positieve betekenis heeft. Improviseren als roeien met de riemen die we hebben, eigenlijk tekortkomingen voelen, maar toch zaken willen regelen, dit lijkt negatief. Vanuit rechtstatelijk oogpunt, als jurist die de zaken goed geregeld wil hebben, stuit dit me eigenlijk tegen de borst. Improviseren refereert echter ook aan de muziekstroming die vooral door de Jazz populair is geworden en daar duidelijk een positieve connotatie heeft, omdat het wijst op samenspel, waarin voor een ieder de ruimte is zijn/haar inbreng in het muziekstuk te hebben en waarin er ook voor een ieder de mogelijkheid wordt gecreëerd tot excelleren. In die zin kan ik als jurist met het fenomeen improvisatiemaatschappij goed leven: een ieder wordt gewaardeerd om zijn of haar bijdrage en mag daarin gegeven de tijd en ruimte uitblinken. Dit noemt de Brits-Poolse socioloog Bauman (2011, 16) *de vloeibare samenleving*. Een samenleving die gekenmerkt wordt door leden die hun handelingen zo snel veranderen dat hun gedrag niet voorspelbaar is, of gedrag dat niet kan worden geclusterd in gewoonten of routines. Doordat het fenomeen van improvisatie echter gelijktijdig met het 'ontwaarden' van de samenleving plaatsvindt, of beter gezegd de afname van door religie of levensovertuiging geïnspireerde koersen in de wereld (ik kom daarop later nog terug), lijkt er een stevige ontwikkeling te ontstaan die wijst in de richting van een nieuw geloof, een nieuwe vastigheid en dat is het haast sacrale geloof in statistiek en cijfers.

Statistiek en cijfers zijn het nieuwe antwoord op de vaak gebrekkige koersvastheid die we in de moderne tijd ervaren. Waar vroeger door afkomst, sociaal-culturele bepaaldheid en religieuze vastheid naast individuele keuzes, vaak helder was waar iemand stond in het maatschappelijk veld, lijkt onze tijd gekenmerkt te worden door onzekerheid, tendentieuze meningsvorming, onderbuikgevoelens die gecombineerd gaan met een soms overtrokken geloof in cijfers en het zo genoemde 'zuiver' wetenschappelijk onderzoek. Vroeger was vaak al helder waar iemand stond in het maatschappelijk veld, door afkomst, sociaal-culturele bepaaldheid, religieuze vastheid en individuele keuzes. Onze tijd lijkt echter gekenmerkt door onzekerheid, tendentieuze meningsvorming en onderbuikgevoelens, in combinatie met een soms overtrokken geloof in cijfers, en het 'zuiver' wetenschappelijk onderzoek.

We ontwikkelen ons in de richting van een accreditatie-economie waarin controle en meetbaarheid, kwantiteit en 'evidence based' boven de normale menselijke en juridische waarden lijkt te gaan staan. Niet de vraag naar waarden staat centraal maar de vraag naar wat er eigenlijk werkt, aldus Boutellier (2011, 25). Men houdt zich niet meer bezig met wat het beste is voor het land, maar met waar men gelukkig van wordt. Dit wordt door Layard (2005, 70) ook wel *de gelukseconomie* genoemd. We produceren waar de ander of de organisatie gelukkig van wordt, niet dat waaraan intrinsiek behoefte bestaat. Een prachtvoorbeeld is de i-pad. Deze perfect ontwikkelde computer is gemaakt zonder dat er vraag naar was. Niemand had behoefte aan de uitvinding, maar nu het er eenmaal is, is de i-pad niet aan te slepen.

Toenemende invloed van management in publieke en private organisaties waardoor kwantificering en controleerbaarheid toeneemt, omdat dit het primaire sturingsmechanisme van de manager is, draagt niet bij aan het onderlinge vertrouwen tussen mensen en doodt de creativiteit in en buiten organisaties. Daarnaast is het een potentiële bron van conflicten, omdat menselijke verhoudingen worden gevat in kwantitatieve systemen. De politicoloog Van der Lans spreekt in dezen zelfs over een transparantieterreur, waarmee hij aangeeft dat door meetbaarheid en rationaliteit het onderlinge wantrouwen tussen mensen toeneemt (2008, p. 15).

De authenticiteit van de burgers en beroepsbeoefenaren lijkt langzaamaan te verdwijnen en mensen ontbreekt het steeds meer en meer aan gezond oordeelsvermogen. Hierdoor nemen regels die oordeelsvermogen moeten vervangen toe, en daarmee hun invloed en dus de invloed van juristen die de regels moeten interpreteren. Dit leidt onvermijdelijk tot juridisering.

Juist elementen als vertrouwen en creativiteit zijn noodzakelijke smeermiddelen voor een sterk en goed Europa. Het is mijn intentie dat zowel het onderzoek naar

Europees burgerschap, als het onderzoek naar proactieve rechtspleging in dit lectoraat vooral het vertrouwen en de creativiteit van Europese burgers (dus van u en mij) versterkt.

In die zoektocht zijn er natuurlijk onvermijdelijk enige beren en enkele wolven. Als goed jurist – u zult het herkennen – zie ook ik vooral de mitsen en maren en die kun je maar beter gedefinieerd hebben alvorens op reis te gaan.

Ik benoem ze als crises en onderscheid er vijf:

1. De economische en leiderschaps crisis.
2. De milieu crisis.
3. De religieuze crisis.
4. De sociale crisis.
5. De juridische crisis.

Crises

Ik wil geen al te zwart beeld schetsen, maar deze crises zijn aan de orde van de dag en geven ons inzicht in ons bestaan en wat er te doen staat. We komen ze in meer of mindere mate dagelijks in ons leven tegen.

1. De economische en leiderschapscrisis

Door de impact van de mondiale financiële wanorde in de afgelopen vier jaren, gestart in het najaar van 2008 in de bancaire wereld, bevindt de Westerse samenleving zich in economisch zwaar weer. U en ik merken dat, omdat onze portemonnee minder is gevuld dan anders. We merken dat doordat er een grotere spanning is op de arbeidsmarkt die zich uit in een toenemende werkloosheid en vermeerderde arbeidsproductiviteit, en door een gebrek aan perspectief op economisch betere tijden. Er is sprake van een recessie. We moeten harder werken, langer werken en vooral beter ons best doen en met minder, meer tevreden zijn. Een zekere louterende werking ging er in eerste instantie wel uit van de pas op de plaats in de monetaire en financiële wereld. De bonussen rezen de pan uit. Er werd geld verdiend zonder dat daar producten tegenover stonden, de werkelijkheid werd uit het oog verloren.

In Europa is er een grote druk op de Euro. Landen als Griekenland, Spanje, Italië en Ierland, moeten om niet 'om te vallen' te hulp worden geschoten door de Europese Unie. Ook hier zien we een politiek van improviseren, omgaan met de groeiende tekorten en internationale steun, een vervlochten wereldeconomie, het zijn allemaal elementen die vragen om 'Europees kunst- en vliegwerk'. Er komt een nieuw verdrag en Engeland doet niet mee, een heuse crisis. Over dit onderwerp is zoveel te zeggen, dat daar een aparte studie aan gewijd zou moeten worden.

Deze zware economische tijden doen de bijna historische roep om een sterke leider direct ontstaan. Zoals altijd als het de mensheid slecht gaat, wordt er rondgekeken naar een charismatisch leider die ons uit het 'moeras' moet helpen. Hier en daar horen we om ons heen dat er iemand moet opstaan die aan het roer gaat staan en ons het beloofde land in moet leiden. Dat dit beloofde land een idee-fixe is, wordt gemakshalve vergeten. Er is een hoop gemor en gemopper

over het failliet van de huidige politieke leiders, met als meest pregnante voorbeeld de afnemende aanhang van het boegbeeld van de Nederlandse verzuilde politiek, het CDA. Op Europees en wereldniveau is er vooral een stoelendans gaande over wie de grootste leider zou kunnen zijn. Obama deed vooral door zijn afkomst als eerste zwarte president van de Verenigde Staten een aardige poging, maar er zijn andere leiders die, hetzij vanwege economische belangen of hun morele staat van dienst (Nelson Mandela uit Zuid-Afrika) goede concurrenten zijn. Er is geen onbetwiste leider opgestaan. Ik noem hier noch de secretaris-generaal van de Verenigde Naties (Ban Ki-Moon) noch de voorzitter van de Europese Raad (Van Rompuy). Hieruit blijkt wel dat leiderschap niet per definitie een supranationale aangelegenheid is; was het maar alvast zover. Hierbij spelen uiteraard zeer veel menselijke elementen een rol. Zaken als ego, macht, aantrekkingskracht, persoonlijkheid, afkomst en herkenbaarheid spelen een grotere rol dan werkelijk innerlijk leiderschap.

De Amerikaanse historicus Friedman geeft aan de leiders eerder te zoeken in beroemdheden. Door de invloed van de media en de haast onbegrensde mogelijkheden die de moderne mens heeft zich te identificeren met beroemdheden, door uiterlijke kenmerken en leefwijzen, zijn 'celebrities' bekender dan politiek of intellectueel leiders (Friedman 1999, 21). Uit recent onderzoek bleek dat 40 procent van de Nederlanders meende dat Wilders minister was, terwijl ruim 5 miljoen Nederlanders wel weet dat boer Richard zijn keuze op Annemieke heeft laten vallen. Wat zegt dat over ons? Zou het betekenen dat ons de publieke zaak niet meer ter harte gaat, anders dan in het pre-tv en pre-internet tijdperk? Het is waarschijnlijker met Friedman te veronderstellen dat de beroemdheden de nieuwe koningen en keizers zijn. Ik ga hier nu niet in op een psychologische analyse van het waarom dat de mens graag een koning of andere icoon heeft waaraan hij zich spiegelt of die hij volgt. Feit is echter dat de medialisering van de samenleving hele andere leiders heeft doen ontstaan. Daar waar men voorheen alleen maar kon opkijken tegen een persoon van Koninklijke bloede, is er nu -mits men een zeker talent heeft- de mogelijkheid geschapen om van gewone jongen een absolute ster te worden, door goed te voetballen of mooi te zingen. U kent allemaal de gevolgen, voetbalplaatjes, mega-salarissen, sprookjeshuwelijken met volop aandacht van radio en televisie en niet te vergeten de status van nationale filosoof. Ik refereer met dit laatste uiteraard aan de haast onaantastbare wijsheid van 's lands grootste voetballer Johan Crujff wiens aforismen menig managementteam in beweging brengt ('Je ziet het pas als je het doorhebt').

Zowel op nationaal als op micro niveau wordt leiderschap ontbeerd. Vele mensen laten zich niet meer inspireren door een vaste levenbeschouwelijke of religieuze stroming. Vele leiders zijn niet meer groot geworden in een geslacht van leiders in

het bedrijfsleven, met sprekende voorbeelden als C&A en Albert Heijn waarin de CEO uitsluitend en alleen uit eigen familiekring werd gerekruteerd. Nee, leiders zijn er tegenwoordig in allerlei soorten en maten en naarmate de aantallen toenemen, neemt -dat is de ijzeren wet van de afnemende meeropbrengst- de kwaliteit van onze leiders af. 6 procent van de beroepsbevolking is manager, en daarmee staat Nederland op de eerste plaats in Europa. Al moet gezegd dat het Maastrichtse Research Centrum voor Onderwijs en Arbeidsmarkt heeft geconstateerd dat er een daling is in het aantal managers van 25 procent (ongeveer 26000) in het begin van deze eeuw, daar staat dan weer tegenover een sterke stijging van het aantal organisatieadviseurs (ongeveer 27000).

De harde stelling dat de meeste managers in organisaties niet boven de middelmaat uitsteken en vooral goed zijn in het sturen op cijfers, in plaats van op mensen, hoort men steeds vaker. Er is veelal sprake (mede door de sterk toegenomen technologische ontwikkeling) van het belang van het kloppen van het systeem, in plaats van een inspirerend en gedreven cluster van keuzes door leiders in organisaties. We lijden aan wat genoemd wordt *meritocratie* (Bovens en Wille 2011), waarin mensen beoordeeld worden op hun verdiensten en niet op hun aanleg of innerlijke drijfveren. Dit leidt in het postindustriële dienstentijdperk tot organisaties die gesystematiseerd en geanalyseerd zijn in processen en haalbare korte termijn doelen. Hierdoor wordt er onwillekeurig gestuurd op de kleine vierkante meter en is geen of minder ruimte voor vergezichten, uithoudingsvermogen en de mogelijkheid met elkaar een langdurige relatie op te bouwen. In het arbeidsrecht is een tijdelijk contract, ook voor mensen boven de veertig, eerder regel dan uitzondering aan het worden. Langdurige verbintenissen worden geweerd, kortstondige prestatiecontracten voeren de boventoon.

Voeg hieraan toe de immer geldende gelijkheidsobsessie (Van de Luytgaarden 2005, 18) in ons land. Het feit dat onze samenleving is doordrenkt met het weg-nivelleren van de verschillen zoals bijvoorbeeld in de landelijk geldende CAO voor het hoger beroepsonderwijs: salarisgroepen zijn stringent gedefinieerd en dichtgetimmerd. Hierin schuilt het gevaar van de ontkenning van de eigenheid van een ieder. Door die eigenheid te ontkennen wordt de mensen initiatiefkracht en creativiteit ontnomen, hetgeen nog meer leidt tot egalitarisme. Daaruit komen twee gevaren voort. De zogenaamde handelingsverlegenheid bestaat uit het retorische antwoord op de vraag, "waarom zou ik mijn nek uitsteken? Niet doen, want je wordt er toch niets wijzer van". En de pragmacratie (Boutellier 2011, 25) waarbij, omdat niemand het meer weet, door gebrek aan initiatieven en creativiteit, we maar kiezen wat het beste lijkt: good practices, effectieve interventies, gerichte ontslagen, evidence based policy et cetera.

We gaan in de richting van een politiek en een leiderschap van risicobeheersing en crisismangement. Een samenleving die gekenmerkt wordt door mensen en organisaties die een veelvoud aan rollen, posities en verbanden hebben. Boutellier (2011, 24) spreekt van een psychologische bricolage: een zelf geknutselde werkelijkheid en coherentie, zonder dat de richting duidelijk is. Voor de individu werkt dat misschien nog wel, maar een samenleving die daarbij hoort en een constellatie van samenlevingen als in de Europese Unie is volstrekt onvoorstelbaar.

Er is dus een gebrek aan innerlijk leiderschap of in het geval van u en mij: burgerschap. Ieder is zijn eigen leider en burgerschap verschilt van mens tot mens en dat maakt de samenleving wiebelig en lastig bestuurbaar. We sturen op wat werkt en op herleven van oude waarden: strenger straffen, lik op stuk beleid, korte lijntjes, directe resultaten. U kent ze uit het recht als een strenger vreemdelingenbeleid, het ultra snelle Nieuwjaarsstrafrecht, de pluk-ze-wetgeving, de hedendaagse opvattingen over een 'rake klap uitdelen' bij een inbraak en daarmee het goedvinden van een zekere eigenrichting, et cetera.

En de burger, wat vindt die er allemaal van? De politiek subsidiariseert of out-sourcet elementen die individuen zelf vorm moeten en kunnen (soms willen) geven. De zorg, het onderwijs, wonen en werken het zijn allemaal maatschappelijke velden geworden die voorheen totaal beheerst werden door de politiek, maar nu worden vormgegeven door individuen die op hun 'ondernemerschap en concurrerend vermogen' worden aangesproken. De politiek maakt en beheert de kaders, de individu onderneemt de invulling (Bauman 2011,16) want hij moet wel!

2. De milieucrisis

Hierover valt zoveel te zeggen en dit is een zo omvangrijk en wetenschappelijk omstreden en bestudeerde crisis, dat ik gedwongen ben het kort te houden. Mijn collegae van Life Sciences kunnen u hierover veel meer vertellen. Ik ontikom echter niet aan enkele opmerkingen.

Al jarenlang leven we zo dat we onze belangrijkste en meeste zekere levensvoorwaarde, namelijk het voortbestaan van onze leefplaneet, in gevaar brengen. Ondanks vele waarschuwingen over het gat in de Ozon laag: de toenemende opwarming van de aarde, een film als 'Inconvenient Truth' van Al Gore, alle Kyoto afspraken die zijn gemaakt, ja zelfs het rapport van de Club van Rome al in 1970. Het verval van onze planeet lijkt ons niet zodanig te raken dat we bereid zijn tot collectieve gedragsveranderingen.

Het is hier de vraag of we werkelijk wel willen veranderen. Soms lijkt het wel zo dat we denken dat het onze tijd wel zal duren. Dat we met andere woorden met graagte onze problemen, of beter de problemen die door de naoorlogse generatie zijn gecreëerd in de opbouw van de economie en de ongekende welvaart, afschuiven op de generatie na ons.

Ook hierin worstelt Europa met de verdediging van de nationale gevoelens, van bescherming van nationale industrieën en grondrechten, zoals bijvoorbeeld het Duitse grondrecht om onbeperkt hard te rijden op sommige snelwegen versus idealistische motieven van een *ECO-Europa*. Een Europa waarin we louter voedsel betrekken van biologisch-dynamische oorsprong en het gebruik van de fossiele brandstoffen beperken tot een minimum, en duurzame energie en maatschappelijk verantwoord ondernemen tot onze speerpunten maken. Uit verscheidene publicaties van de Europese Unie vinden we wel de bereidheid om aan een beter milieu te werken, 96 procent van de Europeanen zegt dit belangrijk te vinden. Ik geef u hier kort weer wat de Europese uitgangspunten zijn, ontleend aan www.europa-nu.nl:

"Een Europese aanpak van milieuproblemen ligt niet alleen voor de hand, omdat veel van die problemen grensoverschrijdend zijn; het is ook in het belang van een vrije en eerlijke concurrentie. Als in één land veel strengere milieu-eisen zouden gelden dan in andere lidstaten, zouden bedrijven in dat 'strengere' land benadeeld worden ten opzichte van concurrenten in het buitenland. En omgekeerd geldt dat bedrijven in een land dat soepele milieuregels hanteert, in het voordeel zouden zijn tegenover producenten in andere lidstaten. Volgens de EU stimuleren strikte milieunormen ook de innovatie en bieden ze zo nieuwe kansen voor het bedrijfsleven. Hoewel een uniforme aanpak het uitgangspunt is, kan in bepaalde gevallen rekening worden gehouden met plaatselijke omstandigheden."

Het zesde Milieuactieprogramma voor de periode 2000-2012 spitst zich toe op vier prioriteiten:

- **Klimaatverandering:** De EU wil de uitstoot van broeikasgassen terugdringen tot een niveau waarop geen kunstmatige veranderingen in het klimaat optreden. Op grond van het Kyoto-protocol moet de uitstoot van broeikasgassen in de periode 2008-2012 acht procent lager liggen dan in 1990. Dit streefgetal geldt voor de EU als geheel; de doelstelling verschilt van land tot land.
- **Natuur en biodiversiteit:** De EU streeft naar de bescherming en het herstel van natuurlijke systemen. De achteruitgang van de biodiversiteit (soortenrijkdom) moet een halt worden toegeeroepen. Bijna 20 procent van het grondge-

bied van de EU-lidstaten en 100.000 km² van de zeeën is nu beschermd natuurgebied. Toch kan er aan het beleid rondom biodiversiteit nog veel worden verbeterd. Dit was een van de conclusies van de Athene conferentie in april 2009. Benadrukt werd hoe belangrijk een duidelijke communicatie is voor wat betreft de werking en gevolgen van huidig en toekomstig beleid. Ook kwam naar voren dat meer aandacht moet worden besteed aan de duurzaamheid van Natura 2000. Een betere integratie van het biodiversiteitsbeleid in andere relevante beleidsterreinen moet bevorderd worden.

- **Milieu en gezondheid:** De kwaliteit van het milieu mag de volksgezondheid niet negatief beïnvloeden. Onderzoek naar de samenhang tussen milieu en gezondheid wordt gestimuleerd.
- **Duurzaam beheer van natuurlijke energiebronnen en afvalstoffen:** Er mogen niet meer natuurlijke hulpbronnen worden verbruikt dan het milieu kan verwerken. De hoeveelheid afvalstoffen moet verminderd worden met 20 procent in 2010; voor 2050 wordt een halvering nagestreefd. Om deze resultaten te bereiken is wetgeving alleen niet voldoende; er zijn meer maatregelen nodig zoals: betere uitvoerbaarheid van de regels; bij beslissingen op andere beleidsterreinen (bijvoorbeeld landbouw en vervoer) moet rekening worden gehouden met de milieugevolgen; het bedrijfsleven en de consument worden betrokken bij de keuze van oplossingen; en efficiënt gebruik van de beschikbare grond”.

Zoals u ziet prachtige plannen, maar een zekere stroperigheid kan er niet aan ontzegd worden, waardoor een Eco-Europa nog ver van ons weg ligt.

3. De religieuze crisis

Deze crisis zou ik wat ruimer willen nemen dan het woord religie doet vermoeden. Religie vat ik hier op als zingeving in het algemeen. Zingeving aan het leven, niet per se gebonden aan een Godheid of met spiritueel, bovenzinnelijk of metafysisch karakter. Er is meer aan de hand dan de ontkerkelijking in twintigste eeuw. Er is sprake van een crisis op het gebied van normen- en waardenbesef. Daarmee sla ik niet de weg in die te pas en te onpas aangeduid wordt als een verval van normen en waarden. Nee, wat ik probeer aan te geven is dat er op talloze terreinen in een mensenleven, waar het gaat om leefregels in uiterlijke en vooral in innerlijke zin, een crisis is.

Men lijkt het gewoonweg niet meer te weten. Waar sta ik voor, waar kom ik vandaan, welke levensbeschouwelijke stroming spreekt me aan of wil ik van allemaal een beetje, is er leven na de dood, bestaat reïncarnatie, is er zoiets als collectief bewustzijn, zijn er typen mensen, zijn er basisnormen (bijvoorbeeld:

mensenrechten) die altijd en overal gelden, is er sprake van interculturele universele normen, wat bindt ons mensen en wat drijft ons uiteen? Religie is hier dus veel meer dan godsdienst; het is zingeving in de breedste zin. Kunnen we er iets over zeggen? Ik denk twee dingen: keuze en autoriteit.

Allereerst denk ik dat we in een keuzemaatschappij leven (Friedman 1990). Meer dan ooit in de geschiedenis van de mensheid staat de wereld voor ons open. We kunnen kiezen wat we willen. De hele wereld komt via de computer bij ons in huis en wij zijn als enige verantwoordelijk voor onze keuzen. De keuzemaatschappij gebaseerd op de Rogeriaanse revolutie, een revolutie die zijn naam ontleent aan psycholoog-therapeut Carl Rogers (1902-1987) die de grondlegger is van de Client-Centered Therapy (Van der Lans 2005). Hiermee wordt bedoeld het voortdurend spiegelen en terugkaatsen van vragen aan professionals door professionals: Wat vind je er zelf van?, Vindt u dat nou echt?, U moet kiezen, ik kan niet voor u kiezen, het is uw lichaam. In de georganiseerde religieuze wereld is het elitaire skelet van de verzuiling ten faveure van een mentale gelijkheidsmoderniteit afgebroken.

De professionele autoriteit van de hoogleraar, pastoor, dokter of onderwijzer is vrijwel helemaal verdwenen; wij zijn immers allemaal gelijk? Het ja-knikken van de burger is voorbij en het geloof in absolute, misschien zelfs soms misplaatste waarden, is definitief ten einde. De maakbare samenleving, gebaseerd op vooruitgangsgeloof, rationaliteit en wetenschappelijk inzicht van de tijd van de Verlichting, is vervangen door de beheersende technocratie waarbij de keuzevrijheid van de jaren zestig en zeventig is ingewisseld voor keuzedwang. De samenleving wordt vraaggestuurd, mensen moeten zelf (leren) kiezen van welke ziekenhuisspecialist, welke bakker, welke kerk, welke spirituele richting, welke politieke partij, welke scholing, welk mediapakket, welke carrière, welke internetverbinding of welke elektriciteitsleverancier ze gebruik willen maken. Alles is onderworpen aan een gedwongen keuze. Hierdoor ontstaat niet alleen een nieuw fenomeen keuzevermoeidheid of zelfs keuzestress, maar het brengt ook een uitholling van het menselijk samenleven met zich mee. De tijd die we moeten spenderen aan het maken van keuzes, kunnen we niet besteden aan het ontwikkelen van onze eigen waarden.

De menselijke waardigheid en de uniciteit van mensen en persoonlijke omstandigheden van iedere burger in onze samenleving zijn onder druk komen te staan, omdat de samenleving in belangrijke mate georganiseerd is rond het begrip systeemintelligentie. Dit probeert het menselijk samenleven te vatten in systemen die controleerbaar en verifieerbaar zijn, zoals de religieuze stromingen van de vorige eeuw. De georganiseerde religie was een uiterst nuttig fenomeen. De

overheid probeert via regulering en beleid de controleerbaarheid en verifieerbaarheid hoog te houden, maar maatschappelijke tendensen laten zich moeilijk via regelgeving sturen. De regelgeving behoort in wetgeving neer te leggen wat de maatschappelijke werkelijkheid is en niet andersom.

Dan de kwestie van de autoriteit of beter de afname van het fenomeen autoriteit. Onze samenleving van keuzes is een horizontale samenleving geworden. We kunnen zelf alles bereiken wat we willen, zelfs het gaan behoren tot een koninklijk huis is voor mensen van gewone afkomst niet meer onmogelijk. We kunnen naar de maan; we kunnen eeuwig schijnbaar jong blijven door operaties en therapieën, we kunnen leven en werken waar we willen. De keerzijde is, dat er geen sprake meer is van heldere autoriteiten. De leraar, noch de ouder, noch de minister of de pastoor is nog een autoriteit vanwege haar of zijn positie en wat zij of hij gedaan heeft om die positie te bereiken. Talent, doorzettingsvermogen, overtuiging en overreding zijn de middelen geworden om autoriteit te winnen. Doorgaans vinden mensen zelf hun autoriteit, zelf hun ideologie. En dat is vaak een gevolg van een lange zoektocht zowel in de uiterlijke wereld als in de innerlijke wereld. Mensen zwermen vaak van sektes naar religies, wisselen van baan, partner en leefomgeving, wisselen van krant, politieke voorkeur. Kortom mensen zijn zwevend geworden. 'Anything goes' in onze tijd. 'Anything goes' maar niet zomaar en niet zo makkelijk. De ontworsteling aan de druk van de groep, aan de sociale culturele factoren, aan de wijze waarop onze ouders onze samenleving hebben ingericht is een enorme klus die vooral door de generatie voor de mijne is geklaard. De huidige generatie van beleidsbepalers en gezichten van de samenleving die zo rond de 35 jaar oud zijn, zoeken. Zij hebben niet de blauwdruk van hoe het moet en hebben een generatie boven zich die voor het eerst liberaal en ontworteld is gaan denken. Deze generatie heeft de autoriteit afgebroken zonder er iets voor in de plaats te stellen. Deze generatie waartoe ik ook mezelf reken is, een generatie van de analyse, de theorie, de beschouwing. Een generatie die het wel kan beschrijven, maar het ook vaak niet weet. De crises worden echter zo groot, dat het appèl op de jonge generatie, zeg maar de twintigers, de mensen die we hier aan hogescholen en universiteiten opleiden, steeds groter wordt. Wat kunnen we de jonge mensen bieden als antwoord op de religieuze crisis, de crisis in de beschouwing van het leven, de levensbeschouwelijke crisis?

Dat is natuurlijk de vraag, maar een ding valt wel erg op in alle lagen van de samenleving en dat is de waardering voor authenticiteit. Autoriteit komt door authenticiteit. Dat is anders dan vroeger, anders: eerlijker en moeilijker. Elementen als jezelf zijn, eerlijke vragen stellen en op zoek gaan naar eerlijke antwoorden, je hart evenveel als je hoofd laten spreken komen op de voorgrond. Het is een belangrijke ontwikkeling, maar wel een moeilijke. Het is er een waar Europa

(of de bevolking van de Europese context) nog helemaal niet aan toegekomen is. Dat brengt me op de vierde en vijfde crisis die ik wil bespreken alvorens u te schetsen welke onderzoeksrichtingen we gebruiken om naar antwoorden op zoek te gaan.

4. De sociale crisis

De sociale crisis is wel de meest heftige in onze tijd. Het raakt de fundamenten van ons mens-zijn. Omdat het een sluipende crisis is, staat deze vorm van verval nauwelijks in de belangstelling. Terwijl het de samenleving kan eroderen; sterker nog, dit proces is al gaande.

Hoe ziet de sociale crisis eruit? De belangrijkste kenmerken zijn een collectieve, haast opgedrongen angst en een afnemend vertrouwen in de medemens. De angst uit zich in talloze vormen: angst voor terrorisme, angst voor ziektes. Privacyschendende maatregelen en massale inentingscampagnes worden (gevoed door deze angst) gemakkelijk uitgerold in onze samenleving. We zijn er haast aan gewend. Daarnaast is er ook de verouderingsangst. Kijk alleen al naar het huidige modebeeld: de gemiddelde vijftiger ziet er moderner uit dan de gemiddelde twintiger ongeveer 80 jaar geleden. Jonge mensen reizen veel, drinken veel en zoeken vertier op het internet. Doen ze dit uit angst voor de realiteit van wat hen te wachten staat?

Onze samenleving lijkt wel een samenleving geworden van bange mensen. Een samenleving als een kaartenhuis van angsten, waarin slechts een kaartje hoeft te vallen en de hele boel stort ineen. Het meest pregnante voorbeeld van aanwakkeren van collectieve angst is op dit moment de angst voor islamisering of vervreemding van de Europese samenleving. Er wordt door sommige politieke bewegingen in heel Europa aangedrongen op xenofobie. Al eerder in de geschiedenis hebben we collectieve beschuldigingen op grote bevolkingsgroepen gehad en dat is nooit goed afgelopen.

Het gebrek aan vertrouwen laat eenzelfde ontwikkeling zien. Systemen lijken belangrijker te worden dan mensen. Bonnen, bewijzen, voetnoten, paspoorten: we hebben papier nodig om te laten zien wie we zijn en wat we gedaan hebben. Hoe vaak hebben u en ik iets proberen te ruilen zonder bon en kregen we nul op het rekest? Als we via internet een (internationale) kooptransactie aangaan, moeten we meestal eerst betalen alvorens we het gekochte goed toegezonden krijgen. Er treedt een verschuiving op van het vertrouwen van de aanbieder naar de koper, van de producent naar de consument. Een eerst-jij-dan-ik-cultuur lijkt te ontstaan.

De vertrouwenscrisis dringt door tot in alle lagen van de maatschappij. We

worden geconfronteerd met fraudes in wetenschap en in grote respectabele organisaties. Dat geeft in de samenleving een haast continue gevoel van wantrouwen. Vertrouwen wordt zo een schaars en verhandelbaar economische goed.

Ook in macroverband is er weinig vertrouwen, getuige de onderlinge strijd die de Eurolanden voeren over het stabiliteitspact 2.0. Het vertrouwen dat er was bij het oprichten van de Europese Gemeenschap voor Kolen en Staal was broos, maar wel aanwezig. Men dacht dat samengaan van landen kracht zou brengen en welvaart en welzijn. Men had in ieder geval dat vertrouwen. We hoeven nu alleen maar te kijken naar ons eigen *nee* bij het Europese grondwets-referendum in 2005 om te zien dat ook in ons land, dat traditioneel vanwege zijn tolerantie- en handelsgeschiedenis bekend staat om het schenken van vertrouwen aan vreemden, in hetzelfde schuitje van wantrouwen is beland.

We leven in een paradoxale wereld die steeds meer globaliseert. Een wereld die onbegrensd lijkt te zijn, als het op reizen, economie en communicatie aankomt. Blijkbaar hebben we dus wel veel vertrouwen in de technologie van bijvoorbeeld vliegtuigen en in de organisaties die moeten controleren of piloten wel de vereiste papieren hebben en of het eten en drinkwater te in orde is. Ons vertrouwen in de technologie en instituties groeit dus. Tegelijkertijd is er een anti-globaliseringstendens, als het aankomt op het vertrouwen in elkaar, het sociale, het vertrouwen dat gaat over sociale elementen als zorg, liefde en onderdeel uitmaken van een groter geheel; het sociale vertrouwen lijkt af te nemen.

Gelukkig horen we wel steeds meer over sociale duurzaamheid: people, profit, planet. Sociale duurzaamheid is meer dan dat mensen in plaats van vanuit angst, vanuit hoop gaan praten. Het is zorg, liefde en het besef deel uit te maken van een groter geheel. Het is het besef iets goeds te willen bijdragen aan anderen, aan onze samenleving, aan Europa, aan de wereld. Met mijn collegae in het economie, talen en recht platform aan Zuyd Hogeschool hebben we dat geconcretiseerd in de begrippen acting, leading and trading fairly. Naar deze fenomenen gaan we de komende jaren interdisciplinair onderzoek doen.

5. De juridische crisis

Hoewel de juridische crisis met alle hierboven staande crises samenhangt en er een rol in speelt, wil ik toch wel even in bijzondere mate stilstaan bij dit fenomeen. Het recht is al lang geen rustig bezit meer. Vroeger waren juristen notabelen, professionals die een beetje buiten de samenleving stonden. Academici die bepaalden hoe men met regels diende om te gaan en hoe er gestraft diende te worden als men regels overtrad. Tegenwoordig staan juristen meer in de maat-

schappij, vormen zij een onderdeel, soms zelfs een speelbal van de publieke opinie, getuige de vele aandacht die rechtszaken in de media krijgen. Recent hebben we kunnen 'genieten' van het theaterstuk rondom het voorgenomen roeyement van mr. Bram Moszkowicz. Hij zal vast wel discutabele handelingen hebben verricht, maar de manier waarop vooral de media de kroonprins van de advocatuur neerzetten, gaf de Raad van Discipline als het ware het podium om spierballen te laten zien in zijn beslissing, zoals de Raad dat nog nooit heeft gedaan.

Er is echter meer. Ik bespreek drie stromingen die mijns inziens van belang zijn als we spreken van juridische crisis. Allereerst de juridisering, de toenemende invloed van het recht op het leven van alledag. Ten tweede de rechtsvervreemding, de toename van de afkeer van de gewone burger van het recht en de rechtsbeoefenaren. Tenslotte de rechtsverandering, de invloed van ontwikkelingen, zoals moderne media of externe invloeden die de rechtsconcepten aan verandering onderhevig maken.

De juridisering kent vele vormen, van een toename van regels naar de toename van het beroep op het rechterlijk systeem. Ondanks de vele neo-liberale deregulerings-pogingen is het aantal regels dat onze samenleving inkadert alleen maar toegenomen, al was het alleen maar door de internationalisering. Het aantal rechtszaken is enorm gegroeid tot ruim 2 miljoen per jaar in 2010.

Inmiddels is het aantal juristen dat in onze samenleving werkzaam is, de honderdduizend ruim gepasseerd en daarmee worden we een maatschappij waarin het recht en de rechtsbeoefening, een prominente plaats inneemt. Daarbovenop, en dat is voor ons van belang, komen daar nog vele duizenden hbo-juristen. Het effect van de juridisering van de samenleving is tweeledig. Aan de ene kant weet de burger makkelijker zijn rechtspositie te bepalen. Dat kan door betere voorlichting, meer juridische zelfhulp via internet en makkelijker toegang tot professionals die verstand hebben van het recht. Vooral hbo-juristen geven die mogelijkheid.

Aan de andere kant doet de burger meer een beroep op het recht, omdat er meer regels zijn en meer internationale handel. Tegelijkertijd is er minder onderling vertrouwen. De wereld is complexer en daarmee zijn automatisch regels gegeven die uitleg en interpretatie behoeven. Mensen zijn steeds meer geneigd een beroep op het recht en de rechtsbeoefenaren te doen. Eerder dan voorheen stapt men naar de rechter om een conflict te beslechten dat eigenlijk onder andere omstandigheden dient te worden opgelost. Daarmee legt de moderne mens een zware druk op de jurist. De jurist dient knopen te ontwarren, dient een standpunt te bepalen dat voorheen bepaald werd door een leidinggevende, of een ouder of

iemand van aanzien wiens standpunt werd gerespecteerd en nageleefd. Juristen worden als het ware autoriteitsvervangers. Een heel sprekend voorbeeld hiervan is het proces Wilders, waarbij de grenzen van de vrijheid van meningsuiting van een parlementariër, door de rechter dienden te worden bepaald na een slepend proces. Terwijl de essentie van die vrijheid juist door de volksvertegenwoordiging zelf bepaald had moeten worden.

Het voert te ver hier uitgebreid stil te staan bij de veranderende rol van juristen in de samenleving, daarvoor verwijs ik u naar mijn studie *Preventive Law* van dit jaar. Feit is echter wel dat de rolopvatting van juristen aan een nieuw onderzoek onderworpen zal moeten worden, juist door de juridisering.

De juridische crisis bestaat echter uit nog twee elementen, de rechtsvervreemding en de rechtsverandering. De rechtsvervreemding komt als begripsdefinitie van de Groningse hoogleraren Elzinga en Hertogh. Rechtsvervreemding is het gevoel dat de burger zich niet langer thuis voelt in het systeem van het recht van het land of werelddeel waarin hij woont. Er is een groeiende afstand tussen de officiële rechtsstaat en de beleving ervan door de burgerij. Deze tendens bestond natuurlijk al eerder, recht is historisch gezien altijd iets van de bovenlaag geweest. In de negentiende eeuw was het echter zo dat de burger dermate afhankelijk, onmondig en niet geëmancipeerd was, dat hij de autoriteit van het recht en de rechtsbeoefenaren (hoe vervreemd ook) toch accepteerde. De emancipatie, individualisering en de ontwikkeling van de individuele burger is echter zo krachtig geworden, dat rechtsvervreemding nu pregnanter als een nieuwe tendens in de samenleving aanwezig is. Zeker in Europa is er een groeiende rechtsvervreemdingstendens, het meest duidelijk verwoord door nationalistische bewegingen. Hertogh (2006, 14 en 15) onderscheidt vier vormen van rechtsvervreemding, die ik vertaald heb naar Europese rechtsvervreemding:

1. *Juridische machteloosheid*; het gevoel dat een burger zelf in Europa niets meer voorstelt, dit uit zich in een matige opkomst bij de Europese verkiezingen.
2. *Juridische onoverzichtelijkheid*; er is voor de burger geen patroon in het Europese recht te ontdekken waaraan hij enig houvast heeft. Neem als voorbeeld dat de meeste burgers menen dat Europa ons handen vol geld kost terwijl het feitelijk niet meer is dan een krappe € 255 per burger per jaar in ons land.
3. *Juridische anomie*; het gevoel dat de burger heeft dat de schending van het Europese recht door bijvoorbeeld zuidelijke lidstaten eerder regel dan uitzondering is. Neem het voorbeeld van de Griekse Eurocrisis, en de dreiging dat dit uitwaaiert naar Portugal, Spanje en Italië.
4. *Juridisch waardeconflict*; de burger herkent zich niet in wat door Europa als belangrijk wordt ervaren. Vaak hoort men een roep terug naar nationale

eenheidsstaten, is men niet gevoelig voor Europa als historisch intellectueel machtsblok tegenover bijvoorbeeld de BRIC landen (Brazilië, Rusland, India en China).

Europa en het recht is vervreemd van de burgers, van het bedrijfsleven, van de samenleving. De bestuurskundigen Bovens en Wille noemen in dit licht de *disaffectiehypothese* (Bovens 2011, 101), waarmee wordt bedoeld dat men steeds minder vertrouwen heeft in Europa, in juristen die het Europese recht uitleggen en toepassen en het recht, omdat men zich in toenemende mate uitgesloten voelt bij de totstandkoming van het recht en de beroepsuitoefening van juristen.

Tenslotte de rechtsverandering. Door talloze invloeden verandert het recht, dat is een normale aangelegenheid. Het recht dient de maatschappij en niet andersom. Tegenwoordig echter staan deze zaken op hun kop. Recent kwam ik het voorbeeld tegen dat de Verenigde Arabische Emiraten (VAE) een groot deel landbouwgrond heeft gekocht in de Oekraïne. Zij hebben de gronden nodig om gewassen te verbouwen. In de Emiraten is daar geen mogelijkheid voor. De Oekraïne kan op zijn beurt de oliedollars van de Emiraten goed gebruiken. Er is echter een probleem. Stel nu dat onverhoopt een hongersnood uitbreekt op het noordelijk halfrond, wat dan? De VAE zullen bijvoorbeeld hun graanoogst opeisen van de Oekraïne met een beroep op de gesloten koopovereenkomst en hun onvervreemdbare eigendomsrecht. De Oekraïne zal op zijn beurt, de common heritage claimrechten op hun eigen land in het geding brengen. En wellicht dat zij, via nationalisatiebepalingen, de oogst alsnog opeisen voor de eigen hongerige bevolking. Een potentiële conflicthaard is door deze koopovereenkomst geschapen. Het recht kan hiermee niet uit de voeten. De definitie van eigendomsrecht en de aanspraken van beide naties brengt de mogelijkheid met zich mee dat beiden gelijk hebben. Hier zal men dus proactief moeten optreden, een andere dan de traditionele juridische koers moeten varen.

Neem een ander voorbeeld dat betreft de eigenrichting: het recht in eigen hand nemen. Mede aangespoord door de verruwend opvattingen in onze samenleving heeft de burger, indien hij wordt aangevallen, de sympathie van de meerderheid als hij zijn aanvaller een klap geeft. Uiteraard moet dit binnen redelijke proporties gebeuren. Juridisch is het echter niet toegestaan. Het is gedoogbeleid en eigenlijk principieel niet te rechtvaardigen gedrag. Het concept van het recht in eigen hand nemen dat decennia lang in ons land taboe was, lijkt steeds meer te worden geaccepteerd. Dit vraagt veranderingen in het recht.

Of het voorbeeld dat tegenwoordig rechters zich publiekelijk in praatshows verantwoorden voor de door hen genomen beslissingen; uiteraard daartoe

uitgedaagd door politici of advocaten. De provocatie blijft echter niet -zoals het zou moeten- onbeantwoord. Met neemt de handschoen op en zoekt ook de publiciteit. Dit gevoegd bij de opvattingen die in het parlement hebben geklonken over het schorsen van rechters die te licht straffen, staat de onafhankelijkheid en onpartijdigheid van het rechterlijk apparaat ernstig onder druk. Hiermee wordt een deur opengezet naar beïnvloeding van rechterlijke beslissingen, een deur die mijns inziens dicht moet blijven.

Er is veel om aan te werken. Er zijn veel crises en veel vragen. Het is tijd voor oplossingen. In een lectoraat als *Recht in Europa* valt zeker het een en ander bij te dragen aan oplossingen voor de voor ons liggende problemen. Juist de diversiteit van problemen en de diversiteit van oplossingen brengen een lectoraat als *Recht in Europa* tot leven. De diversiteit wordt verenigd in een te starten onderzoekstrategie. Als gezegd: ik kies voor twee thema's om de komende jaren met mijn collegae te onderzoeken: Europees burgerschap en Proactieve rechtspleging. Via deze thema's gaan we werken aan een voorspoediger toekomst, voor studenten, voor burgers en voor Europa.

Europees burgerschap

Het gaat natuurlijk veel te ver om te schrijven dat Europees burgerschap en proactieve rechtspleging alle antwoorden geven op de hierboven geschetste crises. Nee, het is geen panacee, maar het zijn wel buitengewoon interessante velden van exploratie binnen de onderzoeksscope van een breed georiënteerde juridische beroepsuitoefening zoals onze faculteit voorstaat. Ik denk dat mogelijke oplossingen voor de voor ons liggende problematiek gevonden zouden kunnen worden in nader onderzoek naar deze twee thema's en ik zal dat hieronder verduidelijken.

Er zijn, volgens Friedman (Friedman 1977, 166) drie bedreigingen voor het optimaal functioneren van een samenleving en een in die samenleving functionerend rechtssysteem: oneerlijkheid, (sociale) ongelijkheid en uitsluiting (van bepaalde personen of groepen van rechten). Het voorkomen van deze drie bedreigingen is een essentiële taak van het recht en juristen die daarmee werken. Naar analogie van Friedmans analyse van het rechtssysteem zou ik hier willen pleiten voor onderzoek naar de vijf door hem genoemde terreinen maar dan in Europees burgerschapsverband: confirmatie, moraliteit, eerlijkheid, vertrouwen en legitimiteit (Friedman 1977, 138-140). U moet hierbij denken aan vragen als:

- Hoe zijn de Europese regels tot stand gekomen en waarom zijn ze opgesteld zoals ze verwoord zijn? (Confirmatie)
- In hoeverre zijn die regels in overeenstemming met wat ik als Europees burger denk en voel? In hoeverre vind ik ze rechtvaardig, begrijpelijk en waard om na te leven? (Moraliteit)
- Ben ik in staat en bereid mijn eigen belang terzijde te schuiven voor een groter of ander belang, hetzij dat van de Europese gemeenschap, of van een kleinere gemeenschap binnen de Europese gemeenschap? Kan ik inzien dat de bescherming van een minderheid een teken van verregaande juridische beschaving is en ben ik bereid daar achter te gaan staan? (Eerlijkheid)
- Wil ik leven, wonen en werken in een Europa van deze regels. Heb ik voldoende fiducia in de mogelijkheden die een dergelijk Europa schept om goed zaken te doen, en prettig te leven? Welke bijdrage kan ik daar mogelijk aan geven? (Vertrouwen)

- Waarom houd ik mij aan de regels, welke autoriteit herken ik en erken ik en hoe verhoud ik mij tot die autoriteit? (Legitimiteit)

Er is natuurlijk een wereld te winnen als op al deze vragen een door praktijk-onderzoek geschraagd bevredigend antwoord gegeven wordt, dat voor alle burgers van Europa toepasbaar zou zijn. Ik heb niet de illusie dat enkele jaren onderzoek hiervoor afdoende zullen zijn. Ik heb wel de hoop dat de juiste thema's aangesneden worden. Dat het lectoraat een voedingsbodem gaat scheppen waarop studenten, de jongere generatie, gaat voortbouwen vooral als de spin-off van het onderzoek in het onderwijs helder en duidelijk is.

Als een aantal vragen die ik hier schets door studenten zullen worden beantwoord, dan hebben we al een wereld gewonnen en belangrijker: een nieuwe wereld gecreëerd. Een door Europees burgerschap gedragen wereld, een ander Europa. Ik realiseer me dat de vragen vooral een open karakter hebben. Dit heeft twee redenen: allereerst om de ruimte in ons onderzoek te scheppen, maar vooral om de mogelijkheden in de markt te verkennen en open te houden. Waar we kunnen starten hangt niet alleen van ons af, maar ook van het ons omringende werkveld. Het is overbodig te schrijven dat een lectoraat hierbij vooral het midden- en kleinbedrijf voor ogen heeft.

Over Europa valt echter zo veel meer te zeggen. Met Jacobs en Maier (Jacobs en Maier 1998, 7-8) wil ik even stilstaan bij de uitdagingen waar Europa voor staat, de identiteit en het burgerschap. Zij onderscheiden drie toekomstperspectieven: Europa als machtsblok in de wereld, een sociaal Europa dat voornamelijk staat voor mensenrechten en democratie, en een Europa dat staat voor een versterking van de natiestaten. Vanuit juridisch constitutioneel perspectief lijkt Europa zich, als we ons concentreren op de totstandkoming en de letter van de verdragen van Rome, Maastricht en Amsterdam, vooral te ontwikkelen als machtsblok vanuit de rol van hoeder van de mensenrechten en democratie. Europa's financiële eenwording en de positie van de interne markt is erop gericht een 'sociaal imperium' te worden in de wereld. Een juridisch-morele positie in te nemen tegenover de militaire hegemonie van de Verenigde Staten en de economische hegemonie van China en India.

Men kan vraagtekens zetten bij deze nieuwe vorm van kolonialisme en imperialisme in dit geval van ideeën en morele standaarden. Feit is wel dat de politieke en economische eenwording van Europa versterkt kan worden door de opvatting dat Europa een sociale missie in de wereld heeft, in het bijzonder ten aanzien van democratie en mensenrechten. Feit is ook dat als we deze missie serieus nemen, al is het maar als postulaat, we een extra verantwoordelijkheid nemen onszelf op te leiden in moreel leiderschap.

Juist mensenrechten en universele democratische beginselen zijn de belangrijkste legitimerende categorie van een sterk Europa (Van de Luytgaarden 2006, 113). Immers in het naoorlogse Europa werd aan alle ingezetenen dezelfde bescherming gegarandeerd als het gaat om sociale, economische en burgerlijke rechten en vrijheden (Lehing en Waele, 86). Cruciaal voor de realisatie hiervan is de ontwikkeling van een Europees bewustzijn (Wiener 2007). Hiertoe kan men drie strategieën onderscheiden (Jacobs en Meier 1998, 7-8):

1. Een discursieve ontwikkeling.
2. Het uitbouwen van een supranationaal juridisch systeem.
3. Het creëren van een Europees supranationaal burgerschap.

Met het eerste wordt bedoeld de ontwikkeling van een Europese identiteit waarbij men refereert aan een gemeenschappelijk erfgoed. Zo zijn er zoals gezegd historische verbanden met betrekking tot het christelijke erfgoed, politiek-juridische tradities teruggaand op het Romeinse recht en een sterk humanistisch-tolerante traditie waarbij denkers als Spinoza en Erasmus in ons land een voortrekkersrol vervulden. De concretisering hiervan zijn terug te vinden in het gemeenschappelijk Eurosymbolisme: de vlag, het volkslied, de munt, de vorm van paspoorten en het actieve en passieve stemrecht. Het gemak waarmee Europese burgers reizen binnen het continent is een sprekende uiting van de Europese identiteit. Tegelijkertijd zijn er momenteel de spanningen met monetaire ontwikkelingen, die tot mogelijke onoverbrugbare spanningen kunnen leiden tussen de Eurolanden.

Het supranationale juridische systeem ziet vooral toe op de invloed van de mensenrechtenverdragen waarbij Europese burgers specifieke rechten en vrijheden genieten die directe werking hebben in ons land en afdwingbaar zijn via de (Europese) rechter. Het vrije verkeer is een prachtig voorbeeld van het supranationale juridische karakter van de Europese Unie. De keerzijde laat zich zien in de strakke toepassing van de vluchtelingen en vreemdelingen wetgeving aan de grenzen van Europa. Recent nog leidde dit tot spanningen omdat de Italiaanse regering een grote hoeveelheid 'slachtoffers' van de Arabische revolutie in Noord-Afrika toeliet tot haar grondgebied en daarmee tot Europa, hetgeen aanleiding gaf tot spanningen tussen de lidstaten.

Het Europees burgerschap is een fenomeen waaraan dit lectoraat een bijdrage wil leveren. We kennen het als een supranationaal beginsel dat bestaat uit het recht op vrij verkeer van personen, goederen en diensten, het recht om zich te wenden tot het Europees Parlement en de Europese ombudsman, het recht te stemmen voor lokale verkiezingen en het recht op bijstand van een diplomatieke

dienst van een andere dan de eigen natiestaat buiten Europa.

Voor het hoger onderwijs wordt Europees burgerschap uitgewerkt in een toenemend aantal studenten, dat door de gelijkstelling van diploma's in andere Europese lidstaten de studie voortzet en de toename van de uitwisseling via de Erasmus-programma's van de Europese Unie. Het transnationale verkeer wordt voor jongere hoger opgeleiden een steeds belangrijker carrièrestap.

Om die reden zijn onze studenten de doelgroep en de pijlers van het moderne Europa. Zowel de ontwikkeling van het curriculum als de invloed van kennis en vaardigheden zullen vooral in deze Euregio gericht moeten zijn op de verdere ontwikkeling van hun Europees bewustzijn. Het streven om de Europese unie tot een supranationale sociale macht om te vormen, waarin democratisering, mensenrechten en sociale ontwikkeling hoog worden aangeschreven, past hier uitstekend in. Het gaat hier om het ontwikkelen van onderwijs en het doen van onderzoek waarbij solidariteit, respect voor mensenrechten, stabiliteit, vrede en gelijkheid wordt gepromoot als universele waarden. En waarbij onze studenten als Europeanen min of meer verplicht zijn deze in de rest van de wereld te verspreiden.

Met de huidige opkomst van het nationalisme en de naar-binnen-gekeerdheid van vele politieke bewegingen in Europa zie ik voor het gevaar van Europatriotisme voorlopig geen aanleiding. Het is altijd nog zo dat de Europese identiteit is gebouwd op de gezamenlijke nationale identiteiten. De etno-rationale conflicten in de recente geschiedenis zoals in voormalig Joegoslavië geeft eerder aanleiding de studenten in overdreven zin op te voeden als Europeanen, opdat zij de voorlopers worden van een pan-Europese identiteit, waarbij de enige weg voor Europa, wil zij een wereldspeler van formaat zijn, lijkt te liggen in de richting van democratie en mensenrechten. Juist hier ligt een taak voor onze juridisch en in management geschoolde studenten. Het is mijn streven daar met partner hogescholen en universiteiten in de regio, en met steun van Brussel de komende jaren in het onderwijs vorm aan te geven.

Ik beloofde u eerder ook wat praktische tools te geven in de vorm van proactieve rechtspleging. Zeker nu bovenstaande open vragen zijn geformuleerd ligt het voor de hand wat af te dalen naar het alledaagse juridische metier en te laten zien dat dit lectoraat zich eveneens richt op het versleutelen van innovaties in de juridische beroepsuitoefening: de proactieve rechtspleging.

Proactieve Rechtspleging

Diegene onder u die mij en mijn werk wat beter kennen, weten dat dit niet nieuw is. Al sedert 2006/2007 houd ik mij bezig met het preventieve en proactieve in de juridische dienstverlening. Ik deed en doe onderzoek naar wat dat zou kunnen betekenen voor juridische opleidingen en de juridische praktijk. De Europese Unie heeft mij met een aantal collegae uit binnen- en buitenland een subsidie toegekend om onderwijsmateriaal te ontwikkelen op dit terrein en om nader onderzoek te doen. We hebben dit gedaan in het Pampal-project; het proactive management en proactive business law, life long learning programme. (<http://pampal.turkuamk.fi/index.php>) Het is mijn uitdrukkelijke wens in het kader van mijn lectoraat *Recht in Europa; Recht in de Euregio* dit onderzoek voort te zetten.

Proactieve rechtspleging is rechtspleging, juridische beroepsuitoefening gericht op een duurzame juridische dienstverlening. In de proactieve rechtspleging staan vertrouwen, samenwerken en doelgericht handelen centraal. Het is een wijze van rechtsbeoefening die haaks staat op het traditionele reactieve juridische denken, waarin uiteenlopende analyses, regeltoepassing en strategische machtsinterventies centraal staan. Juist de menselijke verhoudingen en het doel van de organisatie, of de mensen die de juridische diensten inschakelen moeten uitgangspunt vormen van de juridische interventie.

In het licht van problemen bestaan over het algemeen grofweg twee strategieën: corrigeren of voorkomen. Het eerste is de zogenaamde reactieve rechtspleging waarbij achteraf door juristen wordt geconstateerd wat fout ging. Dat wordt via een opgelegde straf, maatregel, aanwijzing, of boete door, meestal de rechter, gecorrigeerd, letterlijk *rechtgezet*. Het proactieve, preventieve is echter gericht op het voorkomen van problemen. Vooraf in het proces of in de loop der dingen worden alle mogelijke competenties, kennis en vaardigheden aangewend om er voor te zorgen dat zaken, relaties, afspraken goed en tot ieders tevredenheid verlopen.

Louis Meir Brown is een Amerikaanse advocaat en latere hoogleraar die als founding father wordt gezien van de preventive law beweging. Zijn levensmotto

was: *'The time to see an attorney is when you're legally healthy -- certainly before the advent of litigation, and prior to the time legal trouble occurs'* (Brown 1986, XV-1). Zijn werk is tot op de dag van vandaag in de Verenigde Staten populair. Aan de Californian Western School of Law in San Diego is het National Center for Preventive Law gehuisvest. Dat is een exclusieve juridische opleiding die gericht is op preventieve rechtspleging. De belofte van het 'preventive law programme' is dat de belangen van mensen die juristen raadplegen beter gediend zijn door te werken aan vertrouwen, advisering in brede zin en planning van juridische zowel als niet-juridische momenten in het leven. Voorkomen is altijd beter dan aansturen op juridisch ingrijpen als het ultieme middel om problemen op te lossen.

De theorie is gebaseerd op het feit dat er weliswaar situaties zijn waarbij tussenkomst door juristen de enige remedie is om de in het verleden ontstane problemen tussen partijen op te lossen. Doorgaans is het echter zo dat in iedere juridische procedure momenten zijn waarop bijsturing met behulp van ander dan juridisch instrumentarium mogelijk was geweest. Met andere woorden, door preventie hadden veel problemen voorkomen kunnen worden. Het idee van preventief recht komt vooral voort uit de preventieve gezondheidszorg. Het is echter niet het recht dat preventief is maar de activiteiten van de juridische professional die preventief of proactief zijn. De juridische professional die aan zijn cliënt een handeling of afzien van handelen voorstelt waardoor de cliënt niet in zijn belang zijnde effecten kan vermijden of voorkomen, treedt preventief, proactief op.

De traditie van Brown is voortgezet door vele juristen waarvan de huidige preventive law leerstoelhouder Tom Barton er een is. Naast deze beweging is er in Europa een op preventive law gebaseerde beweging ontstaan in Scandinavië die Proactive law wordt genoemd. Overigens zijn er vele anderen die zich richten op innovaties in het juridisch beroep, die met soortgelijk constatering komen zoals de Britse visionair Richard Susskind.

Proactive law is veelal een andere benaming voor preventive law. Toch is er een onderscheid. De aanpak is gelijk, maar de focus is verschillend. Proactive law gaat vooral over het verschaffen van juridische zekerheid. Het is als het ware de probleemgebieden analyseren en voorkomen dat ze ontstaan. De Finse juriste Helena Haapio en de Britse hoogleraar George Siedel hebben baanbrekend werk verricht op het gebied van proactive law. Hun concept van proactief juridisch denken komt neer op, zoals ze zelf stellen: *'recognizing the mines and preventing them from exploding.'* Dat betekent meer aandacht geven aan analyse en probleemoplossing, dan aan probleemopruiming die nodig zou zijn als de juridische mijnen daadwerkelijk tot ontploffing zouden zijn geraakt.

Proactive law is een vorm van rechtspleging vooral gericht op het bedrijfsleven waarin drie elementen centraal staan: waardetoevoeging aan de zakelijke relatie (1), doen wat rechtens juist is (2), een solide zakelijke basis maken waarin wederzijds vertrouwen centraal staat (3).

Haapio maakt een onderscheid tussen proactief en preventief juridisch werk. Proactief is gericht op cliënten en juristen en hun interactie. Preventief is alleen gericht op juristen, in haar visie. In proactief recht heeft de cliënt derhalve een belangrijker rol. (Haapio 2006, 25)

Opgesomd:

Preventive law richt zich op:
conflictmanagement en het vermijden van procederen;
probleemhantering en risicomangement;
kostenreductie;
professionele bredere dan alleen juridische dienstverlening;

Proactive law richt zich op:
een balans zoeken tussen kosten en opbrengsten;
bereiken van tevoren vastgestelde doelen;
de oorzaken van problemen wegnemen;
samenwerking;
juristen die zelfzorg van cliënten ondersteunen en
zichzelf overbodig maken.

In een faculteit waarin management en recht (aangevuld met European Studies) samen gaan werken aan het opleiden van professionals lijkt een onderzoeksleerlijn van proactive law bij uitstek geschikt.

Maar ik sprak eerder van proactive lawyering, proactieve rechtspleging. Dat is toch iets anders zult u zeggen, en dat is ook zo. Bij proactieve rechtspleging ligt de doelstelling van het voorkomen van juridisering nog dichterbij de buurt van de beroepsbeoefenaar, oftewel de studenten die wij afleveren, de juristen en projectmanagers opgeleid op hogescholen en universiteiten. De doelstelling van proactieve rechtspleging is de ontwikkeling van conceptuele ideeën en de praktische toepassingen van een viertal competentieterrainen. Ik noem ze voor u:

- multidisciplinariteit;
- cross professionele communicatie en samenwerken;
- doeloriëntatie; en
- creatief denken (Sorsa, 2011).

Oftewel het betrekken van andere disciplines dan alleen de juridische discipline bij het benaderen van een maatschappelijk, ondernemer of burger gerelateerd probleem, altijd gericht op het bereiken van een vooraf helder geformuleerd doel en door gebruik te maken van out-of-the-box denken.

Deze competenties die doorgaans in een juridische context niet of minder diepgaand worden aangeleerd, zijn slechts een modus om te werken aan proactieve rechtspleging. Als u mijn proefschrift 'Preventive Law' raadpleegt, zult u zien dat er onder preventief en proactief recht extreem veel lemma's te scharen zijn. Deze houden zich allen bezig met het anders dan juridisch denken. Ik probeer onderzoek te doen naar wat er mogelijk is aan ondersteuning voor de traditionele reactieve op macht, regels en analyse gerichte juridische beroepsuitoefening. Het lijkt zo gewoon en alledaags. Het lijkt alsof de praktijk deze toon allang gevonden heeft, maar niets is minder waar. Er is nog een proactieve wereld te winnen in het juridisch vak.

Zeer in het bijzonder geloof ik dat een proactieve houding (even afgezien van het mode-tintje dat aan het woord is gekoppeld) ook voor een leeropdracht als de mijne, een inspiratiebron zou kunnen zijn. Zo wil ik de vier elementen even kort toelichten met het oog op het recht in Europa.

Multidisciplinariteit

Kennis van de talen, beleidskunde, organisatiekunde en management, sociologische maatschappijanalyse en de cultuurhistorische analyse van de verschillende culturen die Europa rijk is, zijn essentieel voor de juridische beroepsuitoefening. Juist in Europa optredende juristen kunnen het zich niet permitteren om niet vanuit een brede achtergrond problemen te benaderen en zich te beperken tot een juridisch-grammaticale interpretatie van een bepaalde overeenkomst. Teksten zijn altijd context gekleurd. Uitgangspunten van partijen, bedrijven en organisaties zijn altijd cultureel-historisch anders en zonder je te verdiepen in de wederpartij en daarbij een multidisciplinaire bagage te gebruiken, kunnen we als juristen in Europa niet functioneren. Althans, de kans is groot dan we misverstaan worden met alle mogelijke gevolgen van dien: dreigen, procederen en wellicht verliezen, kortom juridisering. Dit draagt niet bij aan samenwerking, aan eenwording en zeker niet aan een gemeenschappelijk Europees bewustzijn laat staan aan burgerschap.

Cross professionele communicatie en samenwerken

Ik roep nog even de beren en wolven in herinnering van eerder in dit verhaal. Juist het feit dat we voor zoveel uitdagingen staan, brengt met zich mee dat we moeten samenwerken om de problemen het hoofd te bieden. Iedere hoogopgeleide die je spreekt, bevestigt de breedte en samenwerking als nieuwe dimensies in opleidingsland. Niemand spreekt nog over verregaande specialisatie in de eigen stal. De kern van dit element van proactieve rechtspleging vat zich samen onder het kopje samenwerken. Door de disciplines heen en met vele professionals samen al dan niet in een netwerk. Dit vraagt openheid en bereidheid tot samenwerken, een empatische attitude en de houding van kennis delen zonder professioneel ingenomen vooroordelen. Daarenboven vraagt dit emotionele en sociale intelligentie, het al eerder genoemde emotionally intelligent justice.

Het zijn juist die elementen die niet zozeer gedoceerd of aangeleerd worden op de juridische faculteiten en hogescholen. Samenwerken, netwerken, empatisch invoelingsvermogen en emotioneel intelligent handelen, staan vaak haaks op de zakelijke casus analyse en juridische dienstverlening. Onder deze paragraaf echter worden in proactieve rechtspleging ook elementen verstaan die wel dagelijks centraal staan in de juridische beroepsuitoefening, zoals onderhandelingsvaardigheden, juridische assertiviteit en autonome rechtsinterpretatie. Het is echter de vraag of dit eveneens gedoceerd wordt in het traditionele juridisch onderwijs. Hiernaar willen we onderzoek doen.

In de vaardigheid samenwerken komen de andere vaardigheden en kennisgebieden goed samen. Om te kunnen samenwerken zijn emotionele intelligentie, inlevingsvermogen en luistervaardigheden vereist. Juist deze elementen lijken in de traditionele juridische rechtspleging onderbelicht. Wel worden juristen getraind in het hanteren en vasthouden van hun standpunten in een intradisciplinair of zelfs monodisciplinair overleg. Hoezeer echter samenwerken een appèl doet op innerlijk leiderschap is niet een vast gegeven. Mijns inziens dient iedere professional juridisch of niet in staat te zijn vanuit de eigen kracht en standpunten te werken aan een constructieve bijdrage van de oplossingen van voorliggende problemen. In plaats van het te verzwakken, versterkt samenwerken juist de eigenheid van een professional, omdat het hem terugwerpt op de werkelijke weging van de eigen standpunten en ideeën.

Limburg biedt een goede context om onderzoek te doen naar dit fenomeen. We werken hier immers samen in de faculteit met vele disciplines: juridisch, management, organisatiekunde, sociologie, taalkunde en wat niet al.

Daarnaast is er sprake van samenwerking, alleen al door de gezamenlijk opgave van de faculteit management en recht, waarbij we aansturen op het opleiden van

wat in de wandeling wel verbindingsofficieren genoemd worden. Potentiële projectmanagers die in staat zijn met een iedereen te werken en te praten en dat vanuit hun eigen discipline, recht, management, talen en beleid. Hierbij is een ontwikkeling van proactieve rechtspleging van groot belang. Het gaat immers om de vereniging van de diversiteit van disciplines. Juridische beroepsinnovatie door samen te werken, inhoudelijk en sociaal. Een horizon van duurzame rechtspleging doemt op.

Doeloriëntatie en creatief denken

Gek genoeg zijn doeloriëntatie en creatief denken nagenoeg afwezig in de juridische opleidingen. Men zou geneigd zijn te denken dat het doel voor een jurist heilig is en ook alle middelen heiligt en dat is wellicht in het strafrecht ook zo. Maar al te vaak hoor ik echter dat juridische professionals als doel hebben het recht correct toe passen. Waarmee zij dan alle andere mogelijkheden om een bepaalde samenwerking vorm te geven, een overeenkomst te sluiten, een project te starten of een initiatief van de grond te tillen, beperken. Het recht en de interpretatie van het recht zou dit niet toestaan. Hier is een wereld te winnen, door de creativiteit aan te spreken en juristen op hun flexibiliteit te trainen. Dit vraagt veel, vooral innerlijk leiderschap, lef, moed en durf. Innerlijk leiderschap in de juridische beroepsuitoefening daar waar er een ander dan strikt vakmatig beroep op de jurist wordt gedaan, betekent dat er buiten de geëigende paden moet en vooral mag worden getreden. De correcte juridische uitkomst staat niet centraal, maar de uitleg van wat rechtens kan, wat rechtens zou mogen en moeten en vooral wat dat kan betekenen voor een eventueel andere oplossing staan centraal. In een helikopter view zoeken naar alternatieve wegen om de partijen recht te doen zonder dat het letterlijk gaat om de juridische uitleg, is wat hier bedoeld wordt. Juristen worden vaak geraadpleegd, omdat zij precies kunnen uitleggen wat rechtens kan en mag. Maar de meeste maatschappelijk, sociale en organisatorische of bedrijfsmatige problemen vragen niet om zo'n juridische uitleg. Zij vragen eerder om meedenken, en bekijken waar mogelijke oplossingen-richtingen te vinden zijn. Buiten de kaders, maar binnen de grenzen van het recht en gericht op het doel, dat is proactieve rechtspleging.

Slot

U kunt zich voorstellen dat Europa, het recht van Europa en het recht in de Euregio meer dan gebaat kan zijn bij juridische professionals die zo proactief zijn opgeleid. Die buiten de kaders gaan, die met een brede bagage problemen aanpakken, die vooral gericht zijn op integratie, vertrouwen, samenwerken en begrip. Dat is de methode om crises zoals hierboven omschreven te lijf te gaan. Dat is de methode om te werken aan Europees burgerschap en de methode om de rechtsbeoefening in de Euregio en in Europa als geheel vorm te geven. Ik realiseer me dat ik in bovenstaand verhaal grote analyses heb gemaakt. Ik heb een veelheid van thema's aangesneden die mij als lector en als mens bezighouden. Onze polsstok van het onderzoek is echter aanmerkelijk kleiner dan de breedte van de rivier waarover we heen willen springen nodig maakt. Ik heb in deze openbare les mijn gedachten verder ontwikkeld. We gaan gemotiveerd als docenten en onderzoekers de komende jaren werken aan de verlenging van onze polsstok. Dat doen we onder andere door ons open te stellen voor innovaties. Innovaties gericht op een duurzame rechtspraktijk. De weg die we inslaan met Europees burgerschap is meer dan de artikelen 17-22 van het EG verdrag, het moet een duurzame weg worden waarin we vooral studenten bewust maken van het feit dat ze Europees burger zijn.

Proactieve rechtspleging is meer dan het voorkomen van juridische procedures, het is een manier van omgaan met recht waarbij de juridische kennis wordt ingezet om inzet van juridische kennis zoveel mogelijk te voorkomen. Duurzame rechtspraktijk is gebaat bij exploratief onderzoek. Wat kunnen we doen tegen de toename van de juridisering. Innovaties zoals bijvoorbeeld e-court en regeldit.nl zijn hierbij welkome initiatieven. Door snellere oplossingen aan te bieden lopen casus minder dan in de reguliere rechtsgang het risico zich tot het maximum te ontwikkelen. Vooral hbo-juristen kunnen in hun dienstverlening aan innovaties werken. Ze hebben immers voldoende juridische kennis om werkelijke bijdragen te leveren, maar niet zo veel juridische kennis en niet zo monodisciplinair, dat ze het risico lopen zich alleen op de juridische oplossingen te concentreren.

Europees burgerschap en proactieve rechtspleging zijn de thema's die we gebruiken op weg naar een duurzame rechtspraktijk. Het is breed, maar onder-

zoek hiernaar is nodig en prachtig om te doen. Hoe klein onze stapjes ook zullen zijn, samenwerking en innovatieve kracht in de driehoek: werkveld, onderwijs en onderzoek levert zeker winst op. Ik denk dat we aan de goede dingen werken als we de crises te lijf gaan, via Europees burgerschap en proactieve rechtspleging. Met elkaar verenigd en met respect voor de verschillen, de diversiteit. Een betere juridische wereld, een beter Europa begint ook hier in Sittard: ik beschouw het als een voorrecht daaraan de komende jaren mijn steentje te mogen bijdragen.

Ik heb gezegd.

Literatuur

- Thomas D. Barton, *Preventive Law and problem solving, Lawyering for the future*, Lake Mary 2009.
- Zygmunt Bauman, *Vloeibare tijden*, Zoetermeer 2011
- Hans Boutellier, *De Improvisatiemaatschappij*, Den Haag 2011
- Hans Boutellier, *Nodale orde, veiligheid en burgerschap in een netwerksamenleving*, Amsterdam 2007
- Louis M. Brown, *Manual of Preventive Law*, New York 1950.
- Louis M. Brown, *Lawyering through life, the origin of preventive law*, Littleton Colorado 1986
- Mark Bovens en Anchrit Wille, *Diploma-democratie, over de spanning tussen meritocratie en democratie*, Amsterdam 2011.
- Jean Carpentier en Francois Lebrun (red.), *Histoire de l'Europe*, Parijs 1992
- Manuel Castells, *The rise of the Network Society*, 2nd ed. Vol.1, Blackwell New York 2000
- Dirk Jacobs en Robert Maier, *Europese identiteit en Europees burgerschap als constructie, feit en fictie. (European Identity: construct, fact and fiction)*. Verschenen in een Engelstalige versie in M. Gastelaars en A. de Ruijter, *A United Europe. The Quest for a Multifaceted Identity*. Maastricht 1998.
- Lawrence M. Friedman, *Law and Society*, New Jersey 1977.
- Lawrence M. Friedman, *The Horizontal Society*, New Haven/Londen 1999
- Lawrence M. Friedman, *The republic of choice, law authority and culture*, Cambridge, Massachusetts, Londen, 1990.
- Helena Haapio, *Introduction to proactive law: a Business lawyer's view*, in: *Scandinavian Studies in Law* vol 49, A proactive approach Stockholm 2006, pp. 21-35.
- Marc Hertogh, *Rechtsvervreemding, tussen rechtsstaat en rechtsgevoel*, Den Haag 2006.
- Tony Judt, *Het land is moe, verhandeling over onze ontevredenheid*, Amsterdam 2010
- Tony Judt, *Na de oorlog, een geschiedenis van Europa sinds 1945*, 7e dr. Amsterdam 2010.
- Michael S. King Restorative Justice, *Therapeutic Jurisprudence and the Rise of Emotionally Intelligent Justice*, in: 32 *Melbourne University Law Review* 1096-1104 (2008)

- Jos van der Lans, *Ontregelen. De herovering van de werkvloer*, Amsterdam 2008
- Richard Layard, *Happiness*, New York 2005.
- Percy B. Lehning en Albert Weale, *Citizenship, democracy and Justice in the new Europe*, Londen en New York 1997.
- Eric van de Luytgaarden, *Mensen en moed*, Soesterberg 2005.
- Eric van de Luytgaarden, *Man bijt Jurist*, Soesterberg 2006.
- H.J.L.M. van de Luytgaarden, *To be or not to be, over hbo-juristen, (ge)een toga en wat ze eigenlijk zouden moeten doen*, AA 2008/12, pp. 912-916.
- Eric van de Luytgaarden, *Preventive law*, Nijmegen nog te verschijnen.
- Willem Maas, *Creating European Citizens*, Plymouth 2007.
- Dietrich Schwanitz, *Die Geschichte Europas*, 4e dr. Munchen 2003.
- George Siedel en Helena Haapio, *Proactive law for managers, a hidden source of competitive advantage*, Surrey 2011.
- Kaisa Sorsa (ed.), *Proactive management and business law, handbook for proactive lawyering, EU Pampal Project*, Turku 2011.
- Steven Vago, *Law and Society*, 6e dr. New Jersey 2000.
- Antje Wiener, *European Citizenship Practice*, paper gepresenteerd voor de European Union Studies Association, 17-19 mei 2007, p. 3
www.scribd.com/doc/55469656/Wiener-European-Citizenship-Practice.

Curriculum Vitae

Eric van de Luijtgaarden (1963) werd in Maarssen geboren. Na de lagere en middelbare school in Drachten studeerde hij Nederlands recht in Groningen waar hij in 1987 zijn doctoraal behaalde, op het thema sociale grondrechten filosofisch gefundeerd in de theorieën van Kant en Hegel. Hij werkte vanaf 1987 tot 1999 aan de Universiteit Utrecht en gaf vele colleges aan buitenlandse universiteiten. Daarnaast was hij rechter-plaatsvervanger. Van 2000-2006 was hij organisatieadviseur bij het Nederlands Pedagogisch Instituut in Zeist. Van 2004-2010 was hij lector aan de hogeschool Utrecht met als leeropdracht De beroepsuitoefening van juridische bachelors. Vanaf 2011 is hij lector aan de Zuyd Hogeschool met als leeropdracht Recht in Europa; Recht in de Euregio. Van de Luijtgaarden heeft meer dan tweehonderd publicaties op zijn naam staan, de meeste gericht op de plaats van het recht in de samenleving.

Zuyd Onderzoek

Lectoraat Recht in Europa; Recht in de Euregio

Postbus 550

6400 AN Heerlen

www.zuyd.nl

info@zuyd.nl

Colofon

Tekst Eric van de Luijtgaarden

Eindredactie Dienst Marketing en Communicatie

Basisontwerp Zuiderlicht, Maastricht

Vormgeving Lücker Design, Sittard

Druk Schrijen-Lippertz, Voerendaal

ISBN 978-94-6190-026-5

© Eric van de Luijtgaarden 2013

Alle rechten voorbehouden. Behalve de uitdrukkelijk bij wet bepaalde uitzonderingen mag niets uit deze uitgave worden veeveelvoudigd, opgeslagen of openbaar gemaakt zonder de voorafgaande schriftelijke toestemming van de auteur of Zuyd Onderzoek.

